

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ЖИДИК Ольга Андріївна

Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану / Peculiarities of placement of orphans and children deprived of parental care under martial law

спеціальність 231 Соціальна робота
освітньо-професійна програма Соціальна робота
Кваліфікаційна робота

Виконала студентка
групи СРзм-21
О.А. Жидик

підпис

науковий керівник:
к.е.н., доцент
С.М. Миколюк

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

_____ **А.Н. Гіряк**
Підпис

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	
1.1. Сирітство як явище. Його причини та сутність.....	6
1.2 . Історичне становлення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	10
1.3. Нормативно-правові засади влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	17
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОПІКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЛАШТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	
2.1. Аналіз сімейних форм виховання та особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	23
2.2. Огляд інституційної форм виховання та особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	43
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ	
3.1. Вдосконалення системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на основі зарубіжного досвіду.....	48
3.2. Шляхи покращення розвитку сімейних форм виховання для дітей, що втратили сім'ю.....	56
Висновки до розділу 3	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	73

**«Діти - це найважливіший ресурс у світі
і найкраща надія на майбутнє»**

(Джон Фіцджеральд Кеннеді)

ВСТУП

Актуальність теми Повномасштабна війна, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року актуалізувала та загострила і до цього не розв'язану проблему сирітства. Воєнні дії, які тривають щоденно завдають шкоди дітям та сім'ям у яких вони проживають. Втрата рідних, важка психологічна ситуація викликана війною негативно відгукується на сім'ї, що у свою чергу призводить до збільшення кількості дітей, яким необхідна опіка. Діти – це міцний фундамент існування кожної держави, її майбутнє, стабільність та розвиток. Створення найкращих умов для виховання, повноцінного розвитку особистості, захисту прав та свобод дітей є основним та найпершим завданням кожної цивілізованої демократичної держави. Сьогодні в Україні діють різні форми влаштування для дітей, що втратили батьківське піклування, проте не усі вони є сприятливими для повноцінного розвитку дітей. Визначальним завданням держави на сьогодні є забезпечення конституційного права кожної дитини на гідне життя у сімейному оточенні.

Дослідженням проблематики забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування в умовах воєнного стану займалися такі українські вчені, як І.А. Яніцька, С.М. Миколук, В.В. Заборовський, Л.Ю. Бельо, Л.М. Токарчук, Л.І. Відніченко, О.В. Литвинова, Г.М. Грабовська, Є. Пліско, В.В. Кузьміна та інші.

Варто зазначити, що війна завдала психологічних травм кожній дитині, а особливо тим, які втратили своїх рідних. Найкращі умови для формування соціально стабільної особистості може дати тільки сім'я, яка є основним фундаментом, який формує цю особистість. Кожна дитина повинна виховуватись у сім'ї, в якій забезпечують усі її права та свободи. Саме тому, важливо

розглянути теоретико-правові особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківської опіки в умовах воєнного стану.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є аналіз особливостей системи влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану та розробка пропозицій щодо її покращення.

До основних завдань можна віднести наступні :

- визначити зміст понять «діти-сироти», «соціальні сироти»;
- охарактеризувати історичне становлення соціального захисту сиріт;
- окреслити основні чинники, що сприяють виникненню та зростанню соціального сирітства;
- проаналізувати нормативно-правову базу соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування;
- оцінити стан реалізації права на сімейне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснити аналіз сімейних та інституційних форми виховання ;
- проаналізувати зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування та можливості його запровадження у національній системі захисту сиріт.

Об'єктом випускної кваліфікаційної роботи є соціальне влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предметом дослідження є особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану.

Методи дослідження систематизація, порівняльний аналіз, факторний аналіз, узагальнення , анкетування.

Інформаційну основу даної роботи становлять нормативно правова база Верховної Ради України, Міністерства соціальної політики України, Кабінету Міністрів України, наукові праці, періодичні видання, монографії, Internet-мережа .

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вдосконаленні системи влаштування дітей, що залишилися без батьківської турботи .

Практичне значення результатів отриманих у кваліфікаційній роботі полягає у можливості їх використання на практиці у роботі відділу соціального захисту Великобerezовицької селищної ради та законодавчої гілки влади.

Апробація. Ключові тези дослідження оприлюднено на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Особистість і суспільство : Психосоціальні виміри ковітальної взаємодії» (Тернопіль 28-29.04.2023р.) та II Міжнародній науково-практичній конференції «Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації» (Тернопіль 03-04.11.2023р.)

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до роботи, списку використаних джерел та одного додатку. Обсяг роботи – 72 сторінки, включає 9 рисунків. У роботі використано 73 позиції наукових джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Сирітство як явище. Його причини та сутність.

Розвиток правового та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки залежить від суспільно-політичної та економічної ситуації у державі. Задля повного та всебічного бачення проблеми сирітства, пошуків шляхів її подолання, необхідно вивчати історичні причини появи цього явища та аналізувати досвід протидії йому.

Як свідчать історичні джерела, протягом усього існування людства завжди виникали ситуації, коли діти залишалися без піклування зі сторони батьків. Проблема залишалася таж, змінювалися лише основні чинники, що зумовлювали її. Тема сирітства завжди була предметом уваги і українського суспільства.

Сирітство, як явище, об'єднує в собі ряд причин, що виникли на тлі соціальних, економічних, психологічних та педагогічних проблем суспільства. Причини виникнення сирітства, наслідки для суспільства зростання дітей без батьківського піклування та соціально-педагогічні методи, щодо попередження сирітства вивчали такі вчені, як О. Безпалько, Г. Бевз, А. Ліханов, Л. Волинець, С. Воскобойнікова, Ю. Черновалюк, Н. Міщенко, Л. Дробот, Н. Болотіна, М. Захаров, В. Бурак, А. Адлер, А. Зінченко, А. Капська, Н. Сушик, П. Люблінський, Ф. Мустаєва, С. Толстоухова, Н. Максимова, О. Мачульська, Н. Поліс, А. Нечаєва, Є. Тучкова та ін.

У тлумачних словниках можна знайти визначення слова «сирота» - це дитина, яка залишилася без обох батьків, чи одного з них у зв'язку із їхньою смертю. Довідник для соціальних працівників за редакцією А. Капської, зазначає, що сирота це «дитина, яка втратила сім'ю внаслідок смерті батьків, або дитина,

яка не може за певних обставин перебувати у сім'ї біологічних батьків і потребує захисту з боку держави» [55, с.43].

В. Курбатов визначає поняття «сирота», як тимчасове чи постійне позбавлення дитини сімейного оточення та надання такій дитині державної опіки. У працях сучасних науковців термінологія слова «сирота» об'єднує у собі терміни «дитина, позбавлена батьківського піклування» та «дитина -сирота».

Згідно Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» «дитина-сирота» - це дитина, батьки якої померли або загинули. Законодавство України дає визначення поняття «діти, позбавлені батьківського піклування - це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти » [48].

У той час коли біологічне сирітство, тобто смерть батьків є незалежним процесом, то невиконання батьками обов'язків перед дитиною, припинення батьківських прав, є процесом, який значно залежить від економічного, соціального, освітнього та культурного розвитку держави.

У ХХІ столітті з'явилося поняття «соціальне сирітство», коли діти при живих батьках втрачають можливість реалізації та забезпечення своїх прав , що

унеможлиблює їхнє подальше проживання у рідній сім'ї. Такі діти згідно законодавчої бази набувають статусу «дитина, позбавлена батьківського піклування», та у правовому полі прирівнюються до поняття «сирота». На думку О.Терновець, соціальне сирітство є соціальним явищем, яке вивчають на міждисциплінарному рівні. «Досліджуючи соціальне сирітство як соціальну та педагогічну проблему, науковці інтерпретують це явище, як стан дитинства у якому діти при живих батьках залишаються без батьківського виховання, опіки, любові та емоційної підтримки та належного виконання своїх прав» [57, с. 24]. У наукових працях найчастіше вживається визначення поняття «соціальні сироти» :

1) це «діти, які внаслідок моральних або соціально-економічних причин залишилися без опіки при живих батьках» [24,59].

2) «діти, які мають живих батьків, які за різних обставинах не виховують та не забезпечують гідні умови для їх зростання» [58, 51]

Не зважаючи на значне зосередження до попередження соціального сирітства, в Україні утримується тенденція до його збільшення». Згідно статистичних даних ДССУ, лише 8% дітей, які перебувають на державному утриманні є дітьми-сиротами, 92% - це діти, позбавлені батьківського піклування.

Основним чинником зростання «соціального сирітства» є недостатня увага з боку соціальних інститутів до сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, занепад «інституту сім'ї», відсутність навичок відповідального батьківства, недостатня соціально-профілактична робота з дітьми та батьками.

Цілком виправданою є думка, Л. В. Вейланде, що соціальне сирітство – це неприродне явище, що спричинене недостатньою увагою з боку держави та суспільства до дотримання прав і свобод дитини, негативним впливом оточення на формування особистості у соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному плані. В.І. Кононенко зазначає, що «соціальне сирітство є одним з джерел безробіття, бідності, бродяжництва, алкоголізму, наркоманії, самогубства та злочинності» [34].

Складне соціально-економічне становище, знецінення інституту сім'ї, алкогольна та наркотична залежність в Україні, зумовлюють збільшення проблеми соціального сирітства. «Руйнівна сила у сімейних відносинах, розрив родинних стосунків між батьками та дітьми належить економічним факторам: бідність сімей з дітьми, зокрема серед багатодітних родин; втраті суспільством морально-ціннісних орієнтацій, жорстокості, агресії по відношенню до дітей; медичним факторам: поширення епідемії ВІЛ/СНІДу, алкоголізму, наркоманії тощо» [11,6]. Слід зазначити, що військові дії, які проходять в Україні щоденно поглиблюють дану проблему, адже щодня люди втрачають близьких, житло, роботу, що призводить до погіршення психологічного та матеріального стану і відгукується на можливості забезпечення нормальних умов для виховання та розвитку дітей.

Яремчук В.В. визначає два критерії причин виникнення соціального сирітства. Першим критерієм є зовнішні чинники, що негативно впливають на сім'ю, до них відносимо соціально-економічний рівень розвитку держави, що зумовлює бідність, безробіття, злочинність та, безумовно, збройні конфлікти .

Другим критерієм є внутрішні чинники, що виникають безпосередньо у сім'ї. До них належать алкоголізм, наркоманія, вчинення злочинів, асоціальний спосіб життя, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, невідповідальним ставленням до вагітності, ведення необдуманого статевого життя, погані матеріальні та житлові умови, неповні сім'ї, стан морально-психологічного клімату тощо.

З давна в Україні існував культ сім'ї, як найвищої християнської та культурної цінності, проте у наш час ці цінності стають знівельованими. Молоді люди зневажають християнські моралі, ведуть безвідповідальне «модне» життя, яке пропагується ЗМІ, що призводить до загострення проблеми морально-етичного виховання, а надалі і безвідповідального батьківства. «Не зважаючи на те, що в Україні наявний високий рівень реєстрації шлюбів, статистика розірвання шлюбів також плачевна і цей фактор також впливає на дитяче

сирітство, що в свою чергу інколи проводить і до занедбаного відношення батьків до дітей, яких з часом позбавляють батьківського піклування» [39, с.43].

У всьому світі у наш час проблема сирітства є актуальною. Багато науковців вивчають це питання, розглядаючи його у різних аспектах. Проводиться багато заходів щодо ознайомлення суспільства із наслідками цього явища. Важливим етапом у вирішенні проблеми соціального сирітства, яке є переважаючим, є робота на запобігання. Основними елементами цієї роботи є :

- підтримка сімей/осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах;
- матеріальна допомога та надання житла для малолітніх батьків, одиноких матерів;
- превентивна робота з молоддю, що перебуває у групі ризику;
- впровадження школи відповідального батьківства для старшокласників у навчальних закладах ;
- підтримка ментального здоров'я, що зазнало шкоди у зв'язку із військовими діями, які тривають в Україні.

Активне запровадження яких не є складним чи дорогостійким, проте принесе позитивні результати у протидії соціальному сирітству.

1.2 Історичне становлення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Розвиток держави, її економічна стабільність в основному залежить від наявності психологічно здорового, соціально активного молодого покоління. Повноцінний розвиток та захист дітей є одним з найважливіших напрямків роботи кожної держави.

У всі періоди розвитку людства кожна держава стикалася з проблемою захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, залишилися без батьківського піклування, у зв'язку із смертю батьків, залишенням

новонароджених дітей, чи невиконанням батьками своїх обов'язків, щодо виховання та повноцінного розвитку. Соціальний захист таких дітей завжди був і є однією з актуальних проблем, що повинна вирішуватися комплексно, враховуючи усі аспекти даної проблеми.

Вивченням та дослідженням проблем, історичного формування соціального захисту дітей, які втратили батьківське виховання займалися такі вчені, як Н. Болотіна, В. Буряк, І. Діптан, О. Анатольєва, Л. Волинець, О.Новікова, В. Кириленко, А. Александрова, О. Мачульська, Й. Хендшель, А. Базилюк, П. Таундсен, Н. Борецька, М. Ганслі Теренс, Л. Вернигора, Л. Ніконова, В. Волик, В. Скуратівський, В. Кобелева, Д. Галлагер, Б. Річман, О. Гаряча, Ю. Шклярський, Н. Гринчук, Б. Надточій, Ю. Дехтяренко, Е. Лібанова, Б. Зайчук, В. Лагутін, І. Калачова, Б. Сташків, К.Добромислов, О. Карпенко, Н. Максимова, Д. Шконов, І. Пеша, П. Пилипенко, Н. Поліс, С. Прилипко, С. Синчук, І. Сирота, О. Стремоухов, Є. Тучкова, М. Захаров, В. Москалюк та інші.

Поняття соціального захисту дітей, за історичними свідченнями, пройшло довгий шлях свого становлення. Цікавим фактом є те, що його коріння сягають ще древніх цивілізацій. Найдревнішим документом Давнього Єгипту у якому згадується соціальна допомога є «Давньоєгипетські повчання», які у формі батьківських настанов навчали безкорисливо допомагати потребуючим. У Вавилоні захист дітей-сиріт був одним із постулатів Законів царя Хаммурапі, який керував державою 1793-1750 рр. до н. е. Зокрема, ці закони захищали права усиновлених дітей та усиновлювачів. Вони визначали майнові права усиновлених дітей та умови за яких усиновлена дитина може бути повернута у біологічну сім'ю.

У розвитку вчення про соціальну підтримку у Давньому Китаї визначну роль виконало вчення Конфуція (551–479 рр. до н.е.). «Знаний мислитель Конфуцій навчав любити своїх батьків і близьких понад інших людей, виявляти повагу до людей похилого віку, співчуття до хворих і милосердя до сиріт» [32,122].

У Цивілізаціях Стародавнього Сходу соціальний захист дітей та інших потребуючих верств населення був високо розвинутим та системним. На відміну від тогочасного, сучасне суспільство не завжди піклується про системність соціального захисту, і як наслідок одержує додаткові проблеми.

У Стародавній Греції, яка існувала з III тисячоліття до I ст. до н.е. основний соціальний захист виконувала держава. На теренах цієї давньої держави зародилася філантропія, що у перекладі із грецької означає любов до людей – процес добродійності, прояв гуманізму, надання допомоги бідним, хворим, потребуючим, не вимагаючи нічого взамін. Така допомога, на противагу первісному суспільству не була обов'язковою.

З історичних джерел відомо, що перший будинок для дітей-сиріт відкрито у м. Константинополь у 335р. У 787 році архієпископ Детай в Мілані заснував притулок, задля вирішення проблеми вбивства небажаних дітей, які були плодами перелюбу.

З давнини практика влаштування сиріт на теренах Київської Русі була справою князів та духовенства, які брали особисту участь у справах покинутих дітей. «Перші кроки та перші регламентації з цього питання були тісно пов'язані з християнським світосприйняттям потреб та проблем окремої людини » [67,5]. Розвиток концепції соціального захисту сучасної України своїми коріннями сягає ще Київської Русі, коли у 996 році Князь Володимир віддаючи десятину своїх доходів затвердив статут, який зобов'язував служителів церкви опікуватися дітьми-сиротами, хворими, вдовами та багатодітними. Володимир Великий часто сам допомагав дітям-сиротам. У особі князя можна побачити поєднання благодійності як особистої, так і державної, що була значним фундаментом у розвитку тогочасної системи соціального захисту. Він засновував будинки для сиріт, убогих людей, паломників. Започаткував народні свята, на яких роздавав велику милостиню для сиріт, мандрівників, вдів та убогих.

Син князя Володимира, Ярослав Мудрий продовжив розпочату його батьком справу щодо піклування та підтримки потребуючих дітей. Він заснував училище для сиріт, у якому навчалося 300 юнаків і яке було першим навчальним

закладом на Русі . «Руська правда», автором якої є Ярослав Мудрий - перший у Європі збірник законів, у якому 8 із 37 статей стосуються захисту дітей та материнства, які покликані сприяти зменшенню сирітства. Саме цей збірник є першим законодавчим документом, що став основою для багатьох наступних законів. « Турбота про дітей-сиріт у час княжої доби була персональною справою князів, і здійснювалась вона за релігійним та моральним покликанням» [1, с. 20]. З ініціативи жінок княжого роду організовувалася громадська опіка для утримання та навчання дітей-сиріт, проте ці будинки були поодиноким і не могли забезпечити усіх потреб щодо їх влаштування.

Для покинутих дітей створювали притулки, які утримувалися пожертвами місцевого населення, а сиріт доглядали літні люди. «В етнографічних документах ці заклади називаються "божедомками", а дітей, які там мешкали – «богданами», такими, яких дав Бог» [42]. Ці заклади існували в багатьох містах Київської Русі.

Володимир Мономах, онук князя Володимира, який правив з 1114 р. продовжив розпочату Володимиром Великим справу щодо піклування про дітей-сиріт, захисту хворих, потребуючих та вдів. В своїй книзі «Повчання дітям» він закликав молоде підростаюче покоління захищати та виявляти турботу про сиріт, убогих та вдів.

Вже у часи Київської Русі функціонували такі форми виховання, як, усиновлення та опіка. Ще однією формою влаштування дітей було приймацтво, коли дитину приймали у сім'ю, на рівних з усіма іншими членами правами, аби передати своє майно від одного покоління до іншого, або як ще одні «робочі руки». «В основному приймали у сім'ю сироту люди старшого віку, коли їм вже було нелегко давати лад господарству, а рідних спадкоємців у них не було» [59, с.112].

У другій половині XII ст. основу роль з надання допомоги та опіки над дітьми та потребуючими взяли на себе церкви та монастирі. «Зразок взаємовідносин між церковною та державною владою перейняли у Візантії» [60,25]. Князі та заможні особи надавали допомогу, «десятину » духовенству, а вони розпоряджалися коштами залежно від потреб громади. При монастирях

засновували школи, притулки та лікарні. Протягом багатьох століть церкви були центрами соціальної допомоги та підтримки. У Київській Русі налічувалося близько 120 монастирів. Найбільш відзначилися ченці, що мешкали у Києво-Печерському монастирі. Відомо, що ігумен Феодосій при Печерському монастирі заснував прихисток для сиріт. З історичних джерел дізнаємося, що благодійні заклади діяли і при Чернігівському та Лебединському монастирях. Соціальна допомога, що надавалася при монастирях стала домінуючою і витіснила князівську. Поступово відбувається удосконалення діяльності, щодо підтримки та надання допомоги потребуючим верствам населення. Поширюється діяльність братств – українських громадських об'єднань, які організовували притулки, школи, надавали матеріальну підтримку потребуючим, турбувалися про сиріт та вдів.

У литовсько-польський період та добу козацької держави для дітей-сиріт діяли притулки, які утримували за свій рахунок гетьмани та особи із знатного та багатого роду .

У період, коли Західна Україна входила у Австрійську імперію дітей, які залишилися без опіки батьків в основному влаштовували у інтернатні заклади, діяли одночасно і сімейні форми влаштування , проте вони не були поширеними. Частими були випадки продажу бідних і безпритульних дітей, як робочої сили.

У 1882-1918рр., коли частина України перебувала у складі Австро-Угорської імперії при Українській греко-католицькій церкві активно розвиваються спільноти, які опікуються дітьми сиротами . У 1916 році утворено «Український єпархіальний комітет опіки над військовими сиротами» у Львові за сприяння американського комітету допомоги дітям. У червні 1917 року за сприяння громадських діячів Т. Войнаровського та В. Децикевича утворено «Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю», що стало важливим щаблем розвитку соціального захисту дітей-сиріт на Правобережній Україні. У вересні 1917 року створено фонд для допомоги українським сиротам ім. А. Шептицького, який діяв за сприяння української діаспори.

Вагомий внесок у розвиток та матеріальне забезпечення притулків для дітей вніс митрополит А. Шептицький, який здійснив багато подорожей та особисто звертався за допомогою до Папи Бенедикта XV та керівництва США та Канади задля залучення пожертв для дітей-сиріт.

У період з 1919 до 1939 рр. піклуванню про дітей-сиріт держава не приділяла уваги, тому цією проблемою займалася УГКЦ. Тогочасні пожертви місцевого населення не могли забезпечити потреб сиріт, число яких постійно зростало, що призвело до пошуку допомоги закордоном.

У притулках, що діяли при УГКЦ діти перебували на повному утриманні, отримували якісну освіту, що була заснована на методиках М. Монтесорі та О. Декролі. Діти брали участь у богослужіннях, завчали молитви, проводилося морально-релігійне виховання, прищеплювалися національні ідеї та традиції. Дітей старшого шкільного віку навчали ремісництву, щоб вони змогли самі себе забезпечувати у самостійному житті. Близько 30 сиротинців утворених УГКЦ функціонували в багатьох населених пунктах від Тернополя, Тереховлі, Зарваниці аж до Перемишля та Рави-Руської. У них мешкали діти-сироти, напівсироти, соціальні сироти, та діти, батьки яких не могли дати їм належного забезпечення та виховання. Переважною більшістю були діти, які осиротіли внаслідок війни.

До ХХ століття сирітство не було масовою проблемою, а лише поодиноким явищем, проте у кожному селі діяла сирітська рада та сирітський суддя, які дбали про долю сиріт та за потреби надавали матеріальну допомогу сиротам.

Внаслідок Першої та Другої світової війни явище сирітства різко загострилося та набуло масового характеру. «Для подолання кризи безпритульності дітей, державними органами й громадськими організаціями проводилися різноманітні опікунські заходи з виявлення та влаштування дітей і молоді, обездолених війною» [2]. Відкривалися нові заклади для влаштування дітей. Слід зазначити, що життя дітей у цих будинках було вкрай важким. «Важкий період відбудови також вплинув на матеріальне забезпечення дитячих будинків» [9, с. 6]. Дуже часто діти не мали найнеобхіднішого : їжі, одягу та

предметів побуту. Дитячі будинки були переповнені, часто на одному ліжку спало по 3-4 дітей. З метою заохочення людей усиновлювати сиріт проводилися великі інформаційно-заохочувальні кампанії. Постійно проводилася робота щодо влаштування дітей у сімейні форми виховання. Позитивним ефектом від проведеної роботи стало поступове зменшення кількості сиріт. Матеріальну підтримку дітям, що проживали у цих будинках надавали товариство «Просвіта» та «Українське товариство Червоного Хреста».

В час перебування України у складі СРСР дітьми-сиротами повністю опікувалася держава, в основному влаштовуючи у інтернатні заклади. Проблема сирітства була закритою для суспільства, так як не відповідала ідеології комуністичної влади. «Дитячий будинок вважався найкращим типом освітньо-виховної установи, з поміж інших форм державного піклування сиріт (в 1950 році в СРСР їх налічувалось понад 600 тис.)» [42]

Перші роки розбудови незалежної України були економічно нестабільним, що призвело до збільшення кількості сиріт, а особливо соціальних сиріт. Ратифікація Конвенції про прав дитини, прийняття Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства», та ряду інших законодавчих актів стали першими кроками молодій незалежній державі, щодо забезпечення особливого захисту дітей-сиріт, розвитку сімейних форм виховання та поступового зменшення кількості інтернатних закладів, що дісталися у спадок від радянського минулого, перебування у яких, як свідчать наукові дослідження, негативно позначається на подальшому житті дітей.

Розвиток соціального захисту пройшов довгий шлях від благодійництва та громадської опіки до сучасної організаційно-правової моделі соціального забезпечення на державному рівні. Проте проблема соціального захисту є актуальною у всі часи та для усіх держав незалежно від рівня економічного та політичного розвитку, форм державного правління.

1.3 Нормативно-правові засади влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Впевнено можна сказати, що діти – це майбутнє держави, нації, і саме від кожного з нас, суспільства загалом та напрямку державної діяльності щодо охорони прав дітей залежить його доля. «Вкладаючи ресурси в дітей, держава зміцнює прийдешні продуктивні сили, гарантує стабільність, підготовлює майбутніх ініціативних громадян, які можуть взяти на себе управління державою, активно займатися суспільними справами, впевнено рухатися шляхом розвитку, беручи до уваги видатні виважені постанови, переймати моральні та духовні пріоритети» [9, с. 7].

Розвиток сучасного стану соціально-правового захисту дітей, які залишилися без батьківського виховання розпочинається з 1923 року, коли була прийнята Лігою Націй «Женевська Декларація». Це перший міжнародний документ, який встановлював права дитини. У ньому містилося 5 пунктів, щодо захисту дітей, які проголошували, що дитина повинна бути забезпечена усім необхідним для нормального фізичного та духовного розвитку, сироти і бездомні діти повинні бути забезпечені житлом та отримати підтримку у важкий час, дитина повинна зростати в атмосфері любові і бути захищеною від усіх форм експлуатації. «Проте цей документ був тільки декларативним, і тому справжній правовий захист міг запрацювати через створення засад національного права, в основах якого є прийняття країнами міжнародних договорів» [31, с. 230].

У 1959 році Женевська Декларація була доповнена та отримала нову назву «Декларація прав дитини». Вона містила 10 принципів, що проголошували рівність усіх дітей, право на ім'я та громадянство, соціальну допомогу, безкоштовну освіту. В 1989 році Генеральна асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яку нерідко називають і міжнародною Конституцією прав дітей, 191 країна, серед яких і Україна ратифікували даний документ. У ньому проголошуються основні права дитини такі як, право на життя, освіту, ім'я та громадянство, дозвілля, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, відпочинок,

право на захист та допомогу та особливий захист з боку держави для дітей, що залишилися без батьківського піклування.

Постановою від 27 лютого 1991 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про права дитини, згідно чого Україна взяла на себе зобов'язання узгодити свої законодавчі акти з положеннями Конвенції, належно забезпечувати соціальний захист та особливу турботу про дітей, які залишилися без батьківського піклування. Ратифікація Конвенції про права дитини, прийняття Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства», Сімейного кодексу та ряду інших законодавчих актів поставило правовий та соціальний захист дітей, що залишилися без батьківської опіки на визначне місце у державотворенні України.

« Діти – це найвища цінність. Якісне та відповідне виховання дітей, які втратили батьківську опіку є пріоритетом кожної держави». [17, с. 81]. Ключовим документом, який розкриває суспільний захист дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського виховання є Конституція України. Її положення базуються на міжнародних правових актах узгоджених з Конвенцією про права дитини та Європейською соціальною хартією (переглянута). Конституція, як основний закон України проголошує права усіх громадян , зокрема і дітей на життя, на вільний розвиток, на повагу, на освіту, на медичну допомогу, на правничу допомогу. Надзвичайно важливими є статті 51 та 52, які передбачають, що «обов'язок щодо утримання дітей до їх повноліття покладається на батьків; сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою; утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування покладається на державу» [29]. Прийнято ряд нормативно-правових актів, що регламентують сферу захисту дитини, яка набула статусу дитини-сироти, або дитини позбавленої батьківського піклування, які постійно доповнюються та актуалізуються.

Визначальні аспекти щодо влаштування дітей, які втратили батьківську опіку охоплюються Сімейним кодексом України. Так стаття 5 документу визначає, що «державою охороняється дитинство, материнство, батьківство, формує

умови для підтримки сім'ї. Держава забезпечує переважне право сімейного виховання та утримання дитини» [54]. Також прийнято ряд інших правових актів, які забезпечують розвиток сімейних форм влаштування для дітей, які залишилися без сімейної опіки та забезпечення прав дитини на сімейне виховання.

Закон України «Про охорону дитинства» інтерпретує в українське законодавство положення Конвенції про права дитини. Стаття 24 Закону вказує, що підтримку дітей-сиріт покриває держава. Статусні діти влаштовуються у сім'ї, де забезпечується сприятлива атмосфера для повноцінного розвитку як особистості. Закон забезпечує право дітей на соціальний захист, захист майнових прав на жите приміщення, де діти проживали до отримання статусу, безкоштовне харчування у навчальних закладах, позачергове забезпеченням соціальним житлом, надання компенсації для придбання житла, матеріальну допомогу, першочергове працевлаштування.

Основним документом, який регулює соціальні стандарти, розмір допомоги, стипендій, забезпеченням на випадок академічної відпустки під час навчання, забезпеченням житлом, одягом, взуттям, оздоровленням є ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Згідно даного документу діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування забезпечуються:

- грошовою виплатою у розмірі не менше прожиткового мінімуму для визначеного віку;
- повним державним забезпеченням у навчальних закладах та соціальною стипендією до закінчення навчання у закладі;
- на час академічної відпустки, у зв'язку із медичними показаннями повне державне утримання та стипендія зберігається за дитиною;
- випускники навчальних закладів забезпечуються одягом, взуттям, або грошовою компенсацією на їх придбання та одноразовою допомогою у розмірі не менше шести прожиткових мінімумів;
- щорічним безоплатним оздоровленням;

- захистом збереження права на житло, що закріплене за дитиною;
- житлом;
- соціальним супроводом, який проводиться для адаптації дитини до інших умов проживання, підготовки до дорослого життя, підтримки сім'ї та дитини .

Надзвичайно важливим є прийняття Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки», що дало поштовх розвитку сімейних форм виховання та зменшення кількості інтернатних закладів, перебування у яких негативно позначається на подальшому житті вихованців .

Із запровадженням в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану, задля спрощення та доступності процедури влаштування дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківської опіки, їхньої безпеки, дотримання прав внесено ряд змін у діюче законодавство. Слід зауважити, що запровадження на вебпорталі Дія онлайн-послуг щодо консультації з усиновлення дитини, допомоги при усиновленні, продовження кандидатства, зняття з обліку, реєстрації кандидатом для створення різних форм виховання значно полегшило доступ до перелічених процедур.

Ефективним інструментом для допомоги дітям під час війни, надання інформаційної, консультаційної та навчальної підтримки сім'ям, що хочуть прийняти дитину, яка залишилася без батьків та влаштування дитини став запуск чат-боту "Дитина не сама". Завдяки цій програмі більше 1000 українців пройшли спеціальне навчання та готові прийняти у свою сім'ю дітей, які з різних причин під час війни залишилась без піклування дорослих. «Загалом від старту проєкту у березні 2022 року й до кінця червня 2022 року, про готовність прихистити дітей завдяки Telegram-боту [@dytyna_ne_sama_bot](#) заявили понад 21 000 людей» [20]. Сім'ї, які виразили побажання прийняти дітей, що залишились без батьківської опіки, є резервом на якому надалі можна розвивати сімейні форми виховання .

Задля забезпечення найкращих умов для проживання та виховання дітей у прийомних сім'ях, ДБСТ, адаптації дитини та батьків-вихователів до нових умов

життя, створення гармонійної сімейної атмосфери, забезпечення прав дітей та їх найкращих інтересів, вирішення психологічних проблем, підготовки до дорослого життя та інших питань, що виникають у процесі функціонування здійснюється соціальний супровід, що регламентується «Порядком здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу». Надзвичайно важливим для запобігання потрапляння дитини у складні життєві обставини та зменшенню проявів соціального сирітства є Закон України «Про соціальні послуги» та «Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах».

Аналізуючи чинне законодавство та виклики, які принесла війна, щодо захисту дітей можна із впевненістю сказати, що держава вчасно реагує на поставлені виклики та піклується про дітей, які втратили батьківське піклування «Оскільки інвестування в дітей є найбільш ефективною гарантією майбутнього процвітання України» [5, с. 37], захист сиріт завжди був пріоритетним напрямком національної політики уряду України.

Висновки до розділу 1

Від початку існування людства існувала і проблема сирітства. Кожне суспільство у залежності від свого історичного розвитку намагалося вирішити цю проблему діючи у найкращих інтересах дитини. Сучасний соціальний захист статусних дітей, пройшов довгий історичний шлях свого становлення.

Перед Україною, як незалежною державою, що отримала у спадок від радянського минулого численну кількість інтернатних закладів та нерозвинену мережу сімейних форм влаштування, дуже гостро постала проблема сирітства. Складна економічна ситуація, занепад інституту сім'ї, знецінення моральних та християнських цінностей, асоціальний спосіб життя, поширення шкідливих

звичок серед молоді призвело до появи «соціального сирітства» та поглиблення даної проблеми.

Прийнята законодавчо-нормативна база декларує з боку держави особливий та повний суспільний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та дотримання усіх прав таких дітей та, нажаль, не завжди та у повному обсязі виконує його .

Важливо взяти до уваги історичний досвід Світових війн, які призводили до значного збільшення дітей, що потребують батьківського піклування та вже зараз активно впроваджувати сімейні форми виховання .

Враховуючи що більшість дітей, що перебувають у закладах становлять діти, позбавлені батьківського піклування, велику увагу суспільства слід звернути на запобігання соціального сирітства.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОПІКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЛАШТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Аналіз сімейних форм виховання та особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Влаштування дітей, які залишилися без батьківської опіки завжди було актуальною проблемою сучасного українського суспільства. У зв'язку із військовими діями, які тривають на території нашої держави кількість дітей, які залишилися без батьківського виховання зростає, а разом із ним загострюється проблема їх влаштування. В Україні виокремлено 4 види сімейної форми виховання (рис.2.1):

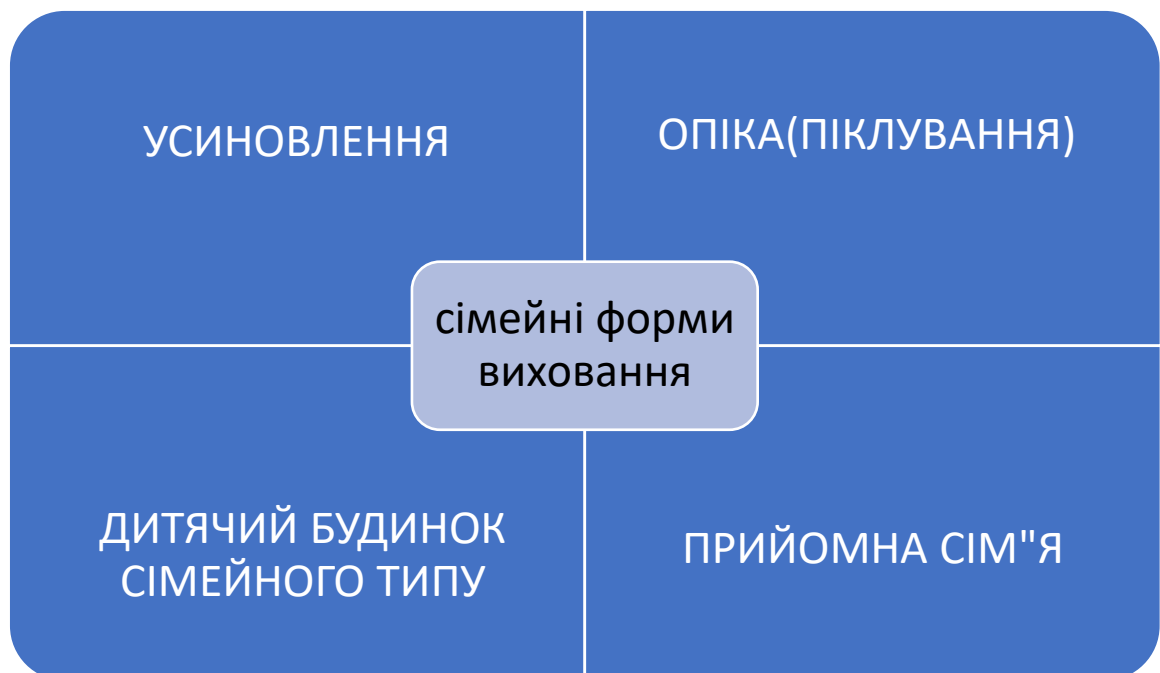

Рис.2.1 Види сімейних форм виховання

Примітка. Складено автором самостійно

«Життя дитини, що втратила піклування батьків, є нелегким в усіх його проявах, бо усі ми знаємо який вплив на формування особистості дає сім'я» [4,с. 63]. Тому пріоритетними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, які

втрапили батьківське піклування є такі сімейні форми, як усиновлення та опіка (піклування) над дитиною. Саме вони створюють найкращі умови для виховання, розвитку та самореалізації дитини, забезпечують емоційний комфорт для виховання дитини.

Усиновлення є найдавнішою та традиційною формою влаштування. Згадки про усиновлення та органи опіки відзначаються ще у Вавилонському кодексі Хаммурапі (2285 рік до н.е), в індійських законах Ману, які написані приблизно 200 року до Різдва Христового. Цей інститут був закріплений і в Римському праві, а також відомий за часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави на теренах яких на сьогодні є сучасна Україна.

Окрім усиновлення на даний час в Україні діють такі сімейні форми влаштування, як опіка та піклування, прийомна сім'я, а також дитячий будинок сімейного типу. Але, безсумнівно, жодна із вищевказаних форм не може порівнюватися із зростанням та вихованням дитини в сім'ї, на правах її повноправного члена. Безумовно, сім'я – це природне середовище для виховання дитини. Це твердження впливає із того, що сім'я є первинним та визначальним осередком суспільства, та в усі часи була та залишається однією з головних загальнолюдських цінностей, повноцінною ланкою суспільства. «Усиновлення, як форма влаштування, згідно наукових досліджень є найкращою правовою інституцією влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки саме при ній дитина отримує повноцінну сім'ю та стає її повноправним членом» [56, с. 127].

Згідно до положень статті 20 Конвенції про права дитини, дітям, які втратили можливість проживати у сімейному середовищі держава забезпечує спеціальний захист та допомогу. Відповідно до цієї Конвенції, «всі держави учасниці, у відповідності до своїх національних законів повинні забезпечувати зміну догляду за дитиною, який може включити, зокрема, усиновлення, при якому належним чином необхідно враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність та мову» [28].

Відповідно до чинного законодавства держава взяла на себе обов'язок щодо захисту дітей, які залишилися без батьківського піклування, забезпечення та реалізації права дитини на сім'ю, підтримки та розвитку сімейних форм виховання, які є найкращим середовищем для виховання. Держава надає велике значення сімейному вихованню та всіляко підтримує та популяризує усиновлення, встановлює чіткий судовий порядок проведення цього процесу, забороняє посередництво та комерційну діяльність щодо такого процесу і забезпечує дотримання прав усиновлених дітей .

В аспекті забезпечення прав кожної дитини на виховання в сім'ї усиновлення є суспільно значущим процесом, який потрібно щоразу популяризувати та підтримувати. «Оскільки саме усиновлення є найоптимальнішою формою влаштування життя сироти і досі однією, у наслідок якої дитина вибуває з системи державного утримання, втрачаючи свій статус» [21, с. 14]. Як вже зазначалось, усиновлення є одним із найдавніших інститутів сімейного права, хоча сам термін «усиновлення» з'явився не відразу. «Але протягом всього часу його становлення та розвитку не виникало і найменшого сумніву у його потрібності, гуманізмі, в його «ощасливлювальній місії»» [51, с. 67].

На сьогодні термін «усиновлення» міститься у ряді нормативно-правових актів, зокрема у Сімейному Кодексі України. Згідно статті 207 Кодексу «усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку передбаченого ст. 282 цього Кодексу(усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України)» [54].

З цього визначення терміну «усиновлення» можна виділити наступні його ознаки:

- основною метою усиновлення є набуття усиновленим статусу дитини та члена сім'ї, а для усиновлювачів – батьків з усіма наслідками , які випливають з факту біологічного походження;

- воно здійснюється щодо особи, яка не перебуває у правовому відношенні батько-дитина;
- дія щодо усиновлення має природу добровільності, оскільки прийом особи в сім'ю не може відбуватися проти волі особи, що виявила бажання усиновити дитину;
- усиновлення відбувається у порядку, що передбачений законодавством.

Усиновлення є найоптимальнішою формою влаштування для дітей, які втратили батьківське піклування. Як вказано у ч.2ст.207 СК України, усиновлення провадиться у найкращих інтересах дитини, якими є забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя в сім'ї усиновлювача. Але в цьому випадку, слід зазначити й те що, усиновлення має важливе значення й для усиновлювачів, оскільки за допомогою даного інституту сімейного права вони задовольняють свою потребу в материнстві та батьківстві. Усиновлення створює для них життєву перспективу, оскільки усиновлювач, як доросла особа, відчуває потребу піклуватися про іншу особу, бути опорою для неї, а надалі розраховує на взаємні відносини з боку вже дорослих усиновлених дітей щодо неї. «Найціннішим є те, що дитина-сирота отримує батьків-усиновителів, які не просто замінюють дитині рідних батьків, але й дають можливість проживання у родинному колі та виховання за сімейними правилами й традиціями, які кардинально різняться з інтернатними» [70, с. 390].

Діюче сімейне законодавство, зокрема СК України, не містить визначення терміну «умови усиновлення». Умовами усиновлення слід вважати закріплені правових документах вимоги, які пред'являються до певного кола осіб та дотримання яких є обов'язковим при здійсненні процедури усиновлення. Слід відзначити вимоги, що ставляться до осіб усиновленого та усиновлювачів, а також умови щодо згоди самої дитини, її законних представників.

Беззаперечним фактом є те, що військові дії призводять до зростання числа дітей, яким необхідне сімейне виховання, у зв'язку із втратою родинного піклування. «Попри це, в Україні концепція усиновлення як форма захисту

дитинства ще не утвердилася в суспільній свідомості»[41, с. 6], тому держава зобов'язана розвивати, популяризувати та робити доступнішим процес усиновлення в межах країни, аби якнайбільше дітей залишилося проживати за місцем народження, задля збереження генофонду нації.

Незважаючи на військові дії, процес усиновлення завжди був складним, та міг тривати кілька років. Ця процедура не може бути швидкою, адже вносить зміни на все життя як дитини так і усиновлювачів, тому повинна проходити з урахуванням усіх аспектів аби не нашкодити дитині, яка вже до цього зазнала психологічних травм. З початком війни цей процес зазнав деяких змін покликаних зробити процес усиновлення доступнішим. Встановлено покрокову модель процедури усиновлення (рис.2.2)

Рис.2.2 Покрокова модель процедури усиновлення

Примітка. Складено автором самостійно

З початком військової агресії процедура усиновлення призупинилася само собою у зв'язку із відсутністю можливості дотримання передбаченої

законодавством процедури. Це зумовлено тим, що органи державної влади не могли працювати у звичному порядку, через відсутність безпечних умов праці. Вже з квітня 2022 року процеси усиновлення відновилися у регіонах, де не відбувалося активних бойових дій. У нормативні документи, що регулюють провадження процесу з усиновлення протягом 2022-2023 років вноситься ряд доповнень та змін, щодо удосконалення, спрощення та прозорості процесу усиновлення під час війни. Внесено доповнення, відповідно до яких встановлювалася процедура та перелік документів для передачі усиновленої дитини, яка було тимчасово переміщена (евакуйована) за межі України, створено єдиний електронний банк даних дітей, що потребують усиновлення та сімей потенційних усиновлювачів, введено систематичне оновлення інформації про стан здоров'я дитини, задля можливості ознайомлення потенційних кандидатів з інформацією про дитину. Родичам дитини, прийомним батькам, опікунам, батькам-вихователям, піклувальникам, які бажають стати усиновлювачами дозволено не проходити навчального курсу, щодо виховання дітей. Важливим кроком для спрощення, популяризації та доступності усиновлення є внесені зміни, що надають можливість подачі заяв :

- на консультацію щодо процесу усиновлення;
- про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі;
- зняття з обліку усиновлювачів;
- отримання допомоги при усиновленні дитини;
- продовження кандидатства в усиновлювачі,

через Єдиний державний веб-портал електронних послуг Дія. Запровадження проведення онлайн-консультацій щодо усиновлення, встановлення чітких термінів на опрацювання заяв та надання відповіді відповідними службами, спрощує процес подання та отримання документів, зв'язку між учасниками процедури усиновлення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року №907 «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» доповнено важливими розділами, щодо

тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей та обліку кандидатів в усиновлювачі.

Основними особливостями усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на час дії воєнного стану в Україні є:

- Можливість усиновлення надана тільки громадянам України, які перебувають на обліку кандидатів в усиновлювачі та постійно мешкають в межах України.
- Іноземці або громадяни України, які проживають за кордоном можуть усиновити дитину лише при умові :
 - 1) що вони є родичами дитини;
 - 2) процедура усиновлення розпочата до запровадження в Україні воєнного стану(встановлено контакти з дитиною);
 - 3) дитина, яку бажають усиновити є рідним братом чи сестрою дитини, яку усиновили раніше;
- Подовжено до 18 місяців термін дії документів необхідних для усиновлення.
- Усиновленою може бути дитина, яка має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, перебуває на обліку з усиновлення та перебуває на неокупованих територіях України . Роз'єднання групи рідних братів/сестер не допускається.

На даний час, законодавством призупинено усиновлення для іноземців та громадян України, які тимчасово або постійно проживають (перебувають) за межами України, що викликає неабияке занепокоєння, адже призводить до порушення прав дитини на сім'ю. За інформацією наданою Національною соціальною сервісною службою України в інтернатних закладах перебувають близько 5000 дітей, що залишилися без батьківського піклування і більшість з них віком більше 10 років. Як свідчать дослідження, у багатьох з них майже немає шансу на усиновлення в Україні, тож необхідно негайно переглянути законодавчу базу, та внести відповідні зміни, для надання можливості іноземцям

усиновлювати українських дітей, що роками поневіряються по інтернатах, «які у всьому світі визнані негуманними та шкідливими для дитини» [27, с. 86].

Загальна тенденція щодо усиновлення дітей у довоєнні роки, як громадянами України, так і іноземцями з кожним роком погіршувалася (рис.2.3) Значний спад усиновлення відбувся у 2020 році, що можна пов'язати із розвитком соціально-економічних проблем спричинених епідемією COVID-19.

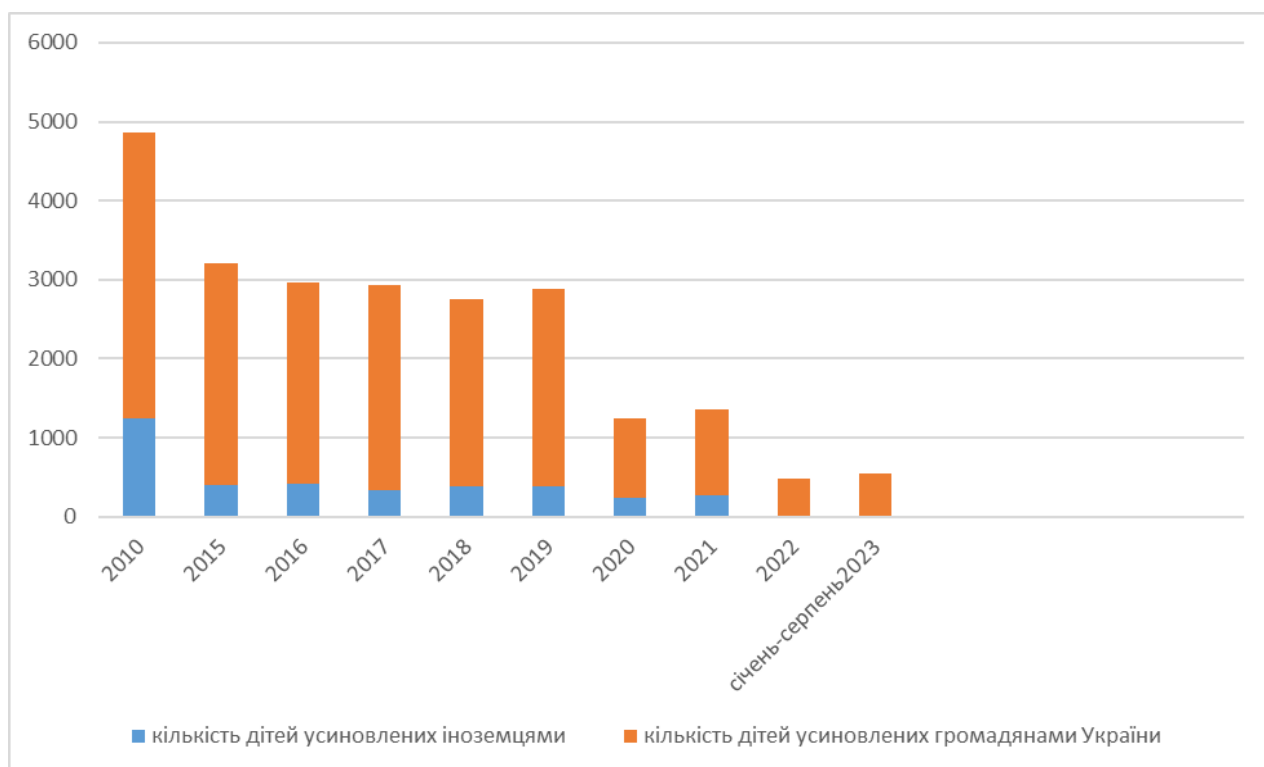

Рис.2.3 Співвідношення усиновлених дітей громадянами України та іноземцями протягом 2010,2015-2023 років

Примітка. Складено автором самостійно на основі даних ДССУ

З початком війни, що призвела до занепаду економіки, погіршення матеріального становища, евакуації та виїзду великої кількості громадян на проживання за кордон, нестабільної безпекової ситуації, психоемоційного виснаження, кількість усиновлень скоротилася ще більше. Проте, кожен день війни збільшує кількість дітей, яким необхідна сім'я. Тому необхідно негайно мобілізувати усі ресурси, аби мотивувати населення усиновлювати дітей, які втратили батьківську опіку. Згідно діючого законодавства при усиновленні дитини надається одноразова допомога у розмірі виплати при народженні

дитини. Одним з наслідків війни, що досі триває є зниження рівня доходів громадян, тому одним із стимуляторів збільшення усиновлення може стати збільшення державної матеріальної допомоги, система пілґ для сімей, які всиновили дитину.

Опіка та піклування - форма влаштування в сім'ї, які переважно мають сімейні чи родинні зв'язки з дітьми, які втратили батьківське піклування, для забезпеченням їх утримання, виховання, захисту їх прав та інтересів. «Опіка та піклування відносяться до основних методів охорони прав дітей, які втратили батьківське піклування» [27, с.19]. Ця форма є найпоширенішим видом влаштування дітей, що залишилися без батьківського догляду. За статистикою понад 60% відсотків дітей знаходяться під опікою чи піклуванням. В цьому випадку слід погодитися з твердженням З.Ромовської, яка вказує, «що виходячи з практики, дитина якій виповнилося 10 років майже не має шансів на усиновлення, оскільки усиновлювач прагне усиновити, як правило, дитину молодшого віку. Тому для неї прихід у сім'ю на правах підопічного – реальний шанс позбутися статусу «державної дитини» [51, с.29]. Відносини, що виникають із цього виду влаштування, своїм корінням сягають ще Стародавнього Риму. У тогочасному праві були закладені основні засади та принципи, що надалі використані для кодифікації цивільного права значної кількості країн Європи, наприклад, Франції, Німеччині. Щодо вітчизняного права, то вперше про опіку згадується у літописі 879 р. У порівнянні із римським правом, у Київській Русі опікунами призначали не лише чоловіків, але і жінок, при умові відсутності родичів – чоловіків. На історичних теренах України, «опіка і піклування були складовою більш широкого поняття – прийомства, яке діяло в рамках української звичаєво-правової традиції і базувалося на добровільному прийнятті в сім'ю однієї або кількох осіб» [52, с. 6]. За допомогою цієї форми влаштування створюються умови, які є найбільш наближеними до життя дітей у сім'ї. Але на відміну від усиновлення, не створюються юридично оформлені родинні (сімейні) відносини, проте можуть створюватися такі відносини фактично.

Встановлення опіки та піклування є комплексним інститутом тимчасової дії передачі дітей на сімейне виховання, де і захищаються їх майнові та особисті права. Основним завданням опіки та піклування є створення умов, які були б найбільш подібні до проживання дітей у сім'ї, а саме: забезпечували належну турботу та виховання дітей, що позбавлені батьківського виховання. Опіка та піклування покликані не тільки забезпечити належні умови виховання таких дітей, але й захист їх прав та майнових інтересів. За допомогою цього інституту гарантується реальне здійснення прав та обов'язків такими дітьми.

Опіка та піклування мають подібну правову природу, тобто є спорідненими підінститутами одного комплексного інституту, однак між ними існують й відмінності, зокрема, що стосуються їхнього змісту. Відповідно до статті 243 СК України, опіка встановлюється щодо дітей віком до 14 років, а піклування – до дітей від 14 до 18 років. Під опіку(піклування) передаються діти, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування. Опікун (піклувальник) замінює дитину у здійсненні всіх її прав та обов'язків, виступаючи її законним представником.

Питання пов'язані з встановленням і здійсненням опіки та піклування врегульовується Цивільним та Сімейним Кодексами України, Законами України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», постановою КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», «Правилами опіки та піклування».

В Україні діє розгалужена мережа державних органів, на які покладено обов'язок щодо захисту прав та інтересів дітей, що залишилися без батьківського піклування. Ці функції відповідно до ст.11 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» виконують служби у справах дітей разом з органами опіки та піклування, якими виступають місцеві органи виконавчої влади та виконавчі органи відповідних рад. Серед повноважень органів опіки та

підклування є і встановлення опіки(підклування) над дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського підклування та перевірка умов проживання, навчання та виховання влаштованої дитини. Здебільшого опікуном (підклучальником) стає особа, яка має родинні зв'язки з дитиною, що залишилася без батьківської турботи, та відповідає вимогам чинного законодавства. Опікуном (підклучальником) може бути повнолітня дієздатна особа. Серед кількох кандидатів перевага у наданні опіки(підклування) надається родичам дитини, з врахуванням думки дитини, яка може самотійно її висловити. Опікунами(підклучальниками) не можуть бути:

- неповнолітні;
- недієздатні та частково недієздатні;
- особи, які перебувають на обліку чи лікуються у психоневрологічних та наркологічних установах;
- особи засуджені за здійснення тяжкого злочину, позбавлені батьківських прав ;
- особи яким було припинено опікунство (підклування) з їхньої вини.

Особливого порядку для встановлення опіки або підклування під час воєнного стану не запроваджено.

Особа, яка бажає стати опікуном (підклучальником) подає заяву разом із пакетом документів, перелік яких вказано у ст.40 постанови КМУ від 24.09.2008р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та підклування, пов'язаної із захистом прав дитини». При встановленні опіки (підклування) обов'язково враховується думка дитини, якщо згідно віку вона може її висловити. Курс навчання з виховання дітей проходять лише кандидати в опікуни (підклучальники), які не мають родинних стосунків з дитиною.

Спрощенням процесу встановлення опіки(підклування) є можливість подачі заяви, щоб стати кандидатом в опікуни (підклучальники) в електронній формі через веб-портал електронних послуг Дія.

При влаштуванні дітей сім'я опікуна(підклучальника) зіштовхується із новими викликами, які потрібно вміло та вчасно усунути, аби не завдати шкоди

дитині. Помічниками цих сімей стають Центри соціальних служб та Центри надання соціальних послуг, які проводять соціальний супровід протягом першого та останнього року функціонування сім'ї. Основною метою здійснення соціального супроводу є адаптація дитини до нових умов життя, соціалізація, психологічна допомога для опікунів (піклувальників) та дитини щодо подолання болю втрати, захист прав дитини та підготовка до самостійного життя .

Прийомна сім'я є однією з форм влаштування дітей, які втратили батьківське піклування, яка належить до квазі-сімейної форми, особливістю якої є влаштування дітей в сім'ю із збереженням державної підтримки. Прийомна сім'я створюється для забезпечення проживання та виховання дітей у альтернативному сімейному середовищі, яке за результатами численних досліджень, є найкращим для розвитку особистості. Активний розвиток цієї форми влаштування пов'язаний із проведенням в Україні процесу деінституалізації, який передбачає комплекс дій щодо переведення їх у сімейні форми виховання та визначає основними пріоритетами національне усиновлення і розвиток сімейних форм виховання дітей .

Батьківщиною виникнення прийомних сімей вважають Сполучені Штати Америки. Їх поява пов'язана з браком родин для усиновлення. Згодом практика використання прийомних сімей швидко поширилася в Англії та інших країнах Європи . Але це твердження є дискусійним, оскільки, історичні джерела свідчать, що в Київській Русі, за правління Ярослава Мудрого (1037 р. уклав перший український збірник законів «Руська правда», який містив також і правила стосовно опіки на державному рівні), не лише функціонували прийомні сім'ї, а і було прийнято ряд законодавчих актів, що регулювали їх діяльність.

Вперше завдання щодо створення та поширення в Україні прийомних сімей було поставлено в Національній програмі «Діти України» і надалі повторювалось в усіх державних програмах, що спрямовані на вирішення проблеми соціального сирітства. Влаштування дітей у прийомні сім'ї в Україні було розпочато у 1998-1999 рр. шляхом прийняття двох постанов : постанови КМУ від 2 березня 1998р. № 241 «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей в

Запорізькій області та затвердження «Положення про прийомну сім'ю» (втратила чинність) та постанови КМУ від 15 вересня 1999 р. № 1713 «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у деяких регіонах України» (втратила чинність). Ці постанови дали поштовх для утворення прийомних сімей у ряді регіонів України.

Особливостями прийомної сім'ї є:

- виховання проводиться на платній основі, тобто прийомні батьки отримують відповідну плату від держави за виховання прийомних дітей;
- законодавчо закріплене кількісне обмеження щодо прийняття у прийомну сім'ю прийомних дітей. їх кількість не може бути більше чотирьох;
- на відміну від усиновлення, прийомна сім'я є тимчасовим заходом, оскільки між прийомними батьками і дітьми не виникають родинні зв'язки, а саме права та обов'язки як між батьком та дитиною;
- режим виховання, який дає можливість відмежувати їх від дитячого будинку сімейного типу .

Слід погодитися із думкою О. Карпенко, яка зазначає, що « у прийомній сім'ї з приходом однієї або декількох дітей сімейний устрій майже не змінюється, тоді як функціонування дитячого будинку сімейного типу вимагає перебудови сімейних стосунків , підпорядкування їх вимогам виховання дітей як першочергової функції родини» [25, с.129] . Зважаючи, що процес усиновлення є довготривалим та складним, а усиновлена дитина втрачає державну підтримку багато сімей обирають альтернативою усиновлення саме прийомну сім'ю, процедура створення якої набагато простіша (рис.2.4) .

Основними законодавчими актами, що регулюють створення та діяльність прийомних сімей є Закон України «Про охорону дитинства», «Положення про прийомну сім'ю», що затверджене постановою Кабінету Міністрів України №565 від 26.04.2002р., Сімейний кодекс України, Постанова КМУ № 552 від 26 червня 2019 року «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у

дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом “гроші ходять за дитиною”, оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків».

Рис.2.4 Покрокова процедура створення прийомної сім'ї

Особливостями влаштування дітей у прийомну сім'ю у зв'язку із введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану є :

- можливість тимчасового влаштування дитини, яка залишилася за певних обставин без батьківського піклування у допустимих межах кількості дітей у прийомній сім'ї;
- надання інформації кандидатами у прийомні батьки, щодо наявності або відсутності кредитних зобов'язань;
- претенденти у прийомні батьки та прийомні діти, які передаються на виховання, узгоджуються з органами опіки та піклування;
- обов'язкове подання документів, перелік яких визначено «Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», при зміні сімейного стану (одруженні) новим членом прийомної сім'ї;

- першочерговість влаштування тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей поряд з дітьми, які перебувають на первинному обліку відповідної адміністративної одиниці;

- можливість влаштування тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування без документів на підставі витягу з обліково-статистичної картки дитини;

- відновлення втрачених документів службою у справах дітей, за місцем влаштування дитини та передача їх прийомним батькам.

Важливим нововведенням під час дії воєнного стану, задля забезпечення безпечного перебування та найкращих інтересів дитини, є можливість припинення дії договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї у зв'язку із відмовою прийомних батьків від обов'язкової евакуації та здійснення відповідних заходів, щодо евакуації дітей органами опіки та піклування за місцем проживання дітей.

Відповідно до Сімейного Кодексу, дитячий будинок сімейного типу - це сімейна інституція у якій може спільно проживати та виховуватися не менше п'яти дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливістю цієї форми, як і прийомних сімей є проживання та виховання дітей, що залишилися без батьківської опіки у сім'ї із збереженням державної підтримки для дітей та батьків-вихователів. «Таким чином, можна стверджувати, що дитячому будинку сімейного типу притаманні особливості як сімейної, так і інтернатної форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування і віднести дитячий будинок сімейного типу до квазі-сімейної форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування» [37, с.5].

Основним завданням створення ДБСТ є забезпечення сімейного виховання для дітей-сиріт і дітей, що залишилися без батьківського піклування. «Сімейне середовище, яке створює дитячий будинок сімейного типу позитивно впливає на розвиток та становлення дітей як особистостей створює умови необхідні для формування соціально повноцінних громадян» [16, с.12]. Ця форма виховання є хорошою альтернативою інституційному вихованню та дає дитині відчуття

сімейного затишку. «Дитячий будинок сімейного типу є соціальним інститутом становлення особистості дитини, позбавленої батьківського піклування, який виконує соціальні функції, аналогічні до функцій, що їх забезпечує біологічна сім'я: виховна, рекреативна, комунікативна, регулятивна, економічна» [38, с.10]. Функціонування ДБСТ є альтернативною формою державної опіки. Позитивним моментом їх існування є те, що сюди влаштовуються діти, які не мають шансів на усиновлення через їх вік чи вади фізичного та розумового розвитку. Саме ДБСТ та прийомні сім'ї забезпечують виховання у сімейному середовищі великої кількості сиріт, тому потрібно активно розвивати ці форми влаштування .

Теоретичною і методичною основою для створення інституту ДБСТ стала педагогічна система дитячих селищ «SOS-Kinderdorf». Ця система була розроблена австрійським педагогом, медиком Германом Гмайнером. Вперше таке селище було створене в 1949р. в м. Імст (Австрія). Дитяче селище як правило складається з 12-15 сімейних будинків, керівництво яким здійснює директор дитячого села, що живе із своєю родиною у цьому ж селі й активно допомагає кожній сім'ї. Метою створення дитячих селищ є забезпечення постійної домівки і стабільного середовища проживання дітей та побудова структури, подібної до сімейної, з опорою на чотири основні складові : мама, брати і сестри, дід і селище. Міжнародна організація «SOS-Кіндердорф Інтернешл» діє у понад 130 країнах світу.

Розвиток форми виховання - дитячих будинків сімейного типу, в Україні розпочався у 1989 році. У порівнянні із зарубіжним досвідом влаштування для нашої держави це відносно нова форма виховання, розвиток якої потребує великого інформаційного розголосу, задля привернення уваги серед населення .

Процедура створення ДБСТ є доступною та простою, складається із кількох кроків (рис 2.5) .

Однією із відмінностей ДБСТ від іншої квазі-сімейної форми влаштування дітей, прийомної сім'ї – є кількісний склад.

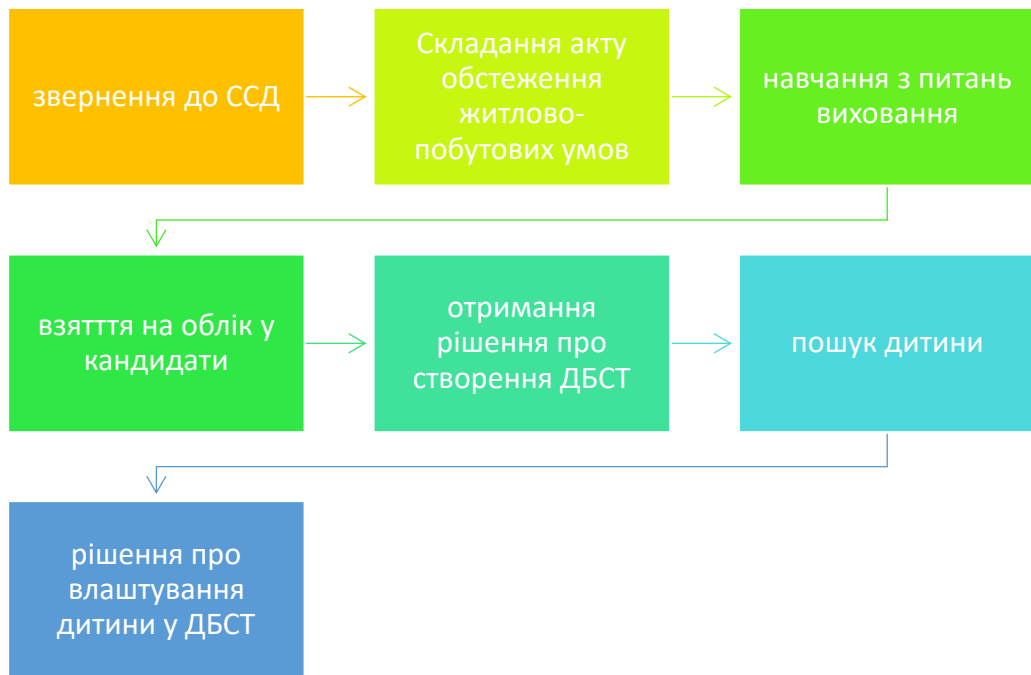

Рис.2.5 Покрокова процедура створення ДБСТ

Сімейний Кодекс не передбачає загальної чисельності дітей, що можуть виховуватися в такому будинку. Таке обмеження міститься в «Положенні про дитячий будинок сімейного типу». В ньому зазначено, що «загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб , враховуючи рідних» [44]. Передача дітей до ДБСТ проводиться на протязі першого року його функціонування. Першочергово влаштовуються сімейні групи, в яких майже немає шансів на усиновлення. У випадку вибуття вихованців з ДБСТ, його або поповнюють новими дітьми, або переводять у прийомну сім'ю.

Основні особливості влаштування дітей в ДБСТ у зв'язку із введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану :

- у ДБСТ можуть бути тимчасово влаштовані не тільки діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, але і діти, які залишилися за певних обставин без батьківського піклування у допустимих межах чисельності дітей його функціонування;

- разом із заявою про утворення ДБСТ , батьки вихователі обов'язково подають відомості на відсутність кредитних зобов'язань та інші документи, що вказані у п. 40 і 40-1 «Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини»;

- обов'язкове подання документів, згідно переліку, який визначено «Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», при зміні сімейного стану (одруженні) новим членом батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу;

- першочерговість влаштування тимчасово переміщених(евакуйованих) дітей поряд з дітьми, які перебувають на первинному обліку відповідної адміністративної одиниці;

- можливість влаштування тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування без документів на підставі витягу з обліково-статистичної картки дитини;

- відновлення втрачених документів службою у справах дітей, за місцем влаштування дитини та передача їх прийомним батькам.

Важливим нововведенням під час дії воєнного стану, задля забезпечення безпечного перебування та найкращих інтересів дитини, є можливість припинення дії договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї у зв'язку із відмовою прийомних батьків від обов'язкової евакуації та здійснення відповідних заходів, щодо евакуації дітей органами опіки та піклування за місцем проживання дітей.

Внаслідок воєнних дій, які проходять на території нашої держави, щодня збільшується кількість дітей, що залишилися батьківського піклування. Тому надзвичайно важливо є вже зараз збільшувати кількість прийомних сімей та ДБСТ, які зможуть стати новою сім'єю для дитини .

За статистичними даними у Тернопільській області станом на 01.10.2023 року на первинному обліку перебувало 952 дітей, що залишилися без піклування біологічних батьків. Розподіл їх влаштування представлено на рис.2.6.

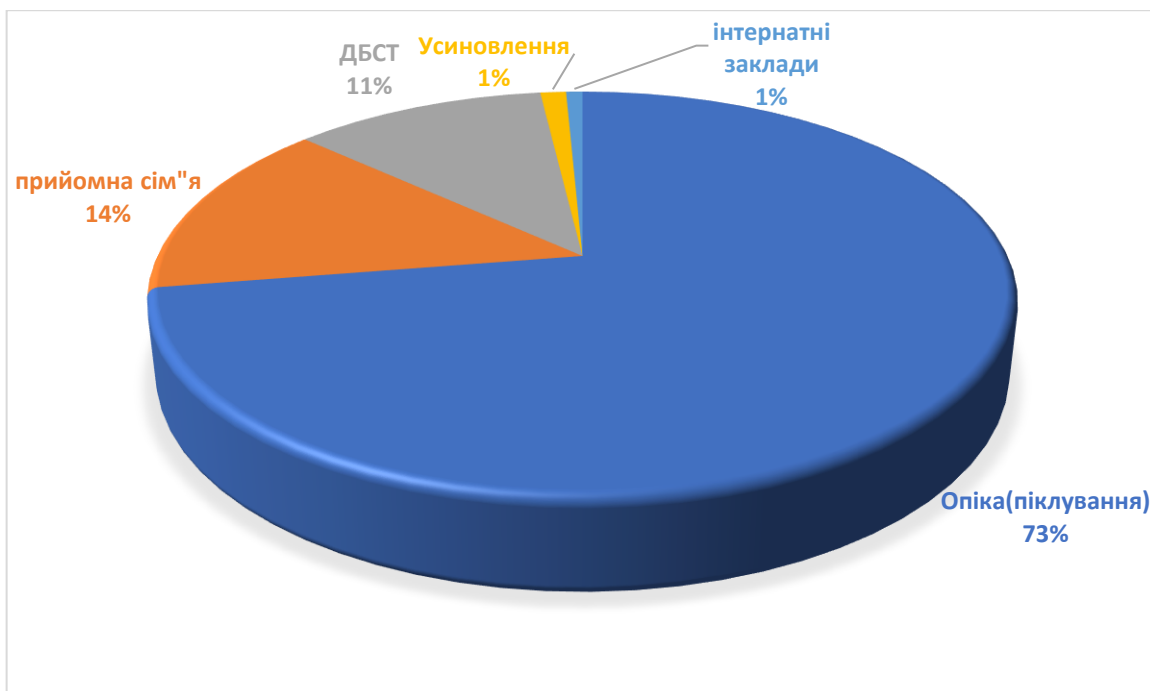

Рис.2.6 Розподіл по формах влаштування дітей, які перебувають на обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав у Тернопільській області станом на 01.10.2023р.

Примітка. Складено автором самостійно

За статистичними даними у Великобerezовицькій територіальній громаді станом на 01.10.2023 року на первинному обліку перебувало 18 дітей, що залишилися без піклування біологічних батьків. Розподіл їх влаштування представлено на рис 2.7.

Рис.2.7 Розподіл по формах влаштування дітей, які перебувають на обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав у Великобerezовицькій територіальній громаді станом на 01.10.2023р.

З метою дослідження можливостей розвитку цих сімейних форм проведено опитування, за розробленою анкетною (Додаток А), серед мешканців Великоберезовицької територіальної громади, як окремої адміністративно-територіальної одиниці. В опитуванні взяло участь 2880 мешканців громади.

У результаті дослідження з'ясовано:

- 35% опитуваних респондентів не відомо про негативні наслідки для розумового та фізичного розвитку дітей, які викликані проживанням у інтернатних закладах.

- 100% опитуваних змогли назвати одну форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського виховання – усиновлення , 85%- дві (усиновлення та опіка(піклування)), 53% - три (усиновлення, опіка(піклування) та прийомна сім'я) , 32% - чотири (усиновлення, опіка(піклування), прийомна сім'я, ДБСТ).

Про особливості функціонування прийомної сім'ї відомо 29 % опитуваних, ДБСТ- 16 % опитуваних.

Про сімейні форми влаштування дітей дізналися з :

- ЗМІ, телебачення - 78 % опитуваних;
- 11% - від знайомих, друзів ;
- 11% - з тренінгів, буклетів.

62% респондентів відповіли, що не готові прийняти у свою сім'ю дитину, що залишилася без батьківського піклування, 10 % - готові , 28 % - не готові відповісти на питання Більше інформації про сімейні форми влаштування для дітей яким необхідне сімейне виховання хоче дізнатися 54 % опитаних.

Отримані результати опитування щодо обізнаності населення Великоберезовицької територіальної громади, можемо накласти на загальнодержавний рівень. Підсумовуючи дане дослідження, визначено, що більшість опитаних з проблематикою влаштування сиріт та негативних впливів на розвиток та становлення дітей, як особистостей перебування у інтернатних закладах не знайома. Для стимулювання розвитку квазі-сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які ще

досі є новими для нашої держави, доречним буде проведення інформаційних кампаній, пізнавальних заходів, як на державному так і на рівні громад, щодо привернення уваги до проблем сиріт та перебування їх у інтернатних закладах.

Згідно чинного законодавства, відповідальність за розвиток сімейних форм виховання покладено саме на органи місцевого самоврядування, проте на сьогодні вони не мають відповідних ресурсів для виконання поставлених задач. Доцільно на державному рівні забезпечити навчання та супервізію працівників органів місцевого самоврядування, задля стимулювання розвитку сімейних форм виховання на місцевому рівні. Слід звернути увагу, що частка дітей, які потребують опіки, мають особливі потреби, тому потрібно розвивати комплекс соціальних послуг в громаді, які забезпечать усі потреби дитини та сім'ї у якій вона виховується.

2.2. Огляд інституційної форм виховання та особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Попри те, що сімейна форма опіки дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, є пріоритетною, в Україні й досі тисячі таких дітей проживають в інтернатах.

Поняття «інтернат» використовується для означення різнотипних закладів у яких цілодобово перебувають діти з метою їх утримання, виховання, навчання та лікування.

Інтернатні заклади у залежності від основних функцій, які вони виконують підпорядковуються Міністерству освіти, Міністерству охорони здоров'я та Міністерству соціальної політики.

Заклади для дітей, що належать до сфери управління МОЗ поділяються :

- будинки дитини, «які призначені для медико-соціального захисту здорових дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків» [46];

- спеціалізовані будинки дитини – заклади для утримання дітей, що мають певні вади розвитку.

У цих будинках діти можуть перебувати від народження до трьох років, а при вадах розвитку до чотирьох років. У 2022 році в Україні функціонувало 36 будинків дитини у яких перебувало 767 дітей, які залишилися без батьківської опіки. Наукові дослідження довели, що перебування дітей віком від народження до трьох років надзвичайно шкідливо для психічного та інтелектуального розвитку дитини, що приводить до соціально-педагогічної занедбаності, розумової, мовної та емоційної відсталості .

Інтернатні заклади, що підпорядковуються системі МОН поділяють на:

- дитячі будинки - це навчальні заклади, для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки дошкільного та шкільного віку, що забезпечують повне утримання, виховання та навчання;

- загальноосвітні школи-інтернати - це навчальні заклади, для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки, що забезпечують повне утримання, виховання та соціальну адаптацію;

- спеціалізовані загальноосвітні школи-інтернати – це навчальні заклади для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки з поглибленим вивченням певних предметів;

- загальноосвітні санаторні школи інтернати- це навчальні заклади для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки, яким необхідне довготривале лікування;

- спеціальні загальноосвітні школи-інтернати - навчальний заклад для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки, яким необхідна корекція інтелектуального та фізичного розвитку.

«Ці заклади, забезпечують дітям-сиротам та дітям, які залишилися без батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя»[45].

До закладів, що підпорядковуються Міністерству соціальної політики відносяться такі заклади :

- притулки – заклади для тимчасового перебування для дітей віком від 3 до 18 років. Їх основними функціями є соціальний захист дітей, які залишилися без батьківського піклування через складні життєві обставини; «створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля» [49]. Перебування дітей у притулку можливе на протязі 90 днів.

- центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклади для середньотривалого перебування дітей віком від 3 до 18 років, в яких їм надається психологічна, соціальна, правова, медична та інша допомога. «Центр провадить свою діяльність за такими напрямками:

- « соціально-психологічне діагностування;
- соціальна, психологічна, педагогічна реабілітація;
- адаптація до сімейного оточення;
- соціально-медична реабілітація та оздоровлення;
- правове забезпечення » [47].

Наразі в Україні працює 4 притулки та 74 центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Попри заявлений соціальний захист, соціальну адаптацію, психологічну реабілітацію та оздоровлення перебування дитини у таких закладах наносить не виправної шкоди ще не сформованій особистості. Чисельні дослідження вказують, що вихованцям закладів притаманна агресивність, занижена самооцінка, комплекс меншовартості, невміння встановлювати контакти з оточуючими, нездатність прийняття самостійних рішень та додання життєвих проблем. «Значна більшість старшокласників інтернатних закладів є соціально індіферентними з низьким рівнем сформованої соціальної зрілості» [23, с.214]. Інституалізація має згубний вплив на все подальше життя особи. «Діти не вміють адаптуватись в суспільстві, по причині дисфункцій когнітивних процесів, бачать і відчувають весь світ під «своїм» кутом. Відсутність емпатії і комунікації

ускладнює процес спілкування з іншими дітками і дорослими, їм складно підпорядковуватись нормам і правилам. Звідси проблеми з соціумом» [12, с.200]. Важливими факторами рівня цього впливу є вік дитини при поміщенні її у заклад та тривалість перебування у ньому.

Процедура влаштування дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського виховання у зв'язку із введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану не зазнала змін та особливостей. Вона відбувається згідно вимог положень, що затверджені наказами відповідних міністерств.

Потрібно використати усі можливості задля якнайшвидшого переведення дитини з інтернатного закладу у сімейні форми. «Оскільки тривале незадоволення дитиною рівнем своїм безпеки, емоційних контактів чи ставлення до нього може сприяти виникненню феномену так званої «сирітської хвороби», що може потягнути за собою проблеми фізіологічного, соціального та психологічного характеру, розвиток негативних рис характеру (заздрість, замкнутість, недовіра, агресивність, егоїзм, впертість), проблеми з мріями та бажаннями, обмеження кругозору, зниження пізнавальної діяльності тощо), які з часом тільки ускладнюються» [33, с.60].

Висновки до розділу 2

Стикнувшись з проблемою сирітства Україна почала активно шукати шляхи її вирішення. Розуміючи, що інтернатні заклади не можуть бути місцем для влаштування дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківського піклування, яке забезпечує нормальний розвиток дитини, як особистості законодавчо затвердила сімейне виховання, як пріоритетне. Розвиток сімейних форми для влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування є надзвичайно важливим елементом їх соціального захисту. Так, як перебування дітей у інтернатних закладах наносить непоправної шкоди їхньому ментальному та фізичному здоров'ю, що у майбутньому може призвести до занепаду нації .

Найкращі умови для виховання, розвитку та самореалізації дитини можуть забезпечити усиновлення та встановлення опіки (піклування). Проте, ці форми не можуть забезпечити потреби усіх дітей у сімейному вихованні. Важливо звернути увагу на те, що у інтернатних закладах й досі перебуває близько 5 тисяч дітей, яким потрібна сім'я. Тому вже зараз потрібно приділити значну увагу розвитку та популяризації сімейного виховання, адже щодня війна завдає непоправних людських втрат, що призводить до збільшення кількості дітей, що залишилися без батьківського піклування.

З початком війни українське законодавство, щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування зазнало певних змін, покликаних зробити доступнішим та простішим процес усиновлення, влаштування дітей у прийомні сім'ї та ДБСТ.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

3.1. Вдосконалення системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на основі зарубіжного досвіду

Війна, яка досі триває щодня завдає величезних втрат нашій державі . Сотні сімей опиняються у важких життєвих обставинах, що нерідко призводить до збільшення дітей, які залишилися без піклування батьків, тим самим поглиблюючи існуючу проблему влаштування сиріт. Попри усі випробування Україна впевнено іде шляхом реформ для успішної інтеграції у Європейський Союз. Ефективним важелем реформування соціального захисту сиріт є застосування міжнародного досвіду. «Багаторічний позитивний досвід деінституалізації та децентралізації у країнах Європи та США щодо надання усіх видів соціального захисту сім'ям, дітям та їх батькам і матерям, проголошення та закріплення пріоритетності форм сімейного виховання дітей, створення системи ефективної матеріальної та морально-психологічної допомоги (семінари, консультації), яка надається сім'ям, дає свої результати, які проявляються у підвищенні життєвих стандартів громадян зазначених країн, запобіганні дитячій безпритульності та у створенні міцної основи для побудови розвиненого суспільства та держави» [3, с.20].

Дану тематику вивчали С. Ничипоренко, О. Щербатюк , О. Денисюк, Л. Цибулько , Т. Спіріна, А. Білека, О.Бурлака, О.Мордань та Л. Крамаренко.

Влаштування та виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування у кожній країні забезпечується по-різному. Основним є дотримання статей Конвенції про права дитини, які вказують на «необхідність виявлення

державою та суспільством особливої турботи про дітей, які є сиротами, інвалідами, які тимчасово або постійно позбавлені сімейного оточення, а отже, мають право на допомогу і захист з боку держави» [28].

Інституційна форма утримання дітей мала місце у багатьох країнах світу. З розвитком наукових досліджень щодо негативного впливу інституційного догляду на психосоціальне та фізичне становлення дітей, порушення їх прав, суспільство почало відмовлятися від неї. Як свідчить досвід деінституціалізації ряду країн, «цей процес є благотворним як для дітей та їхніх родин, так і для громад і урядів» [36, с. 75].

Досвід соціального захисту сиріт США є позитивним та може стати прикладом для України. Процес деінституціалізації у США розпочався на початку ХХ ст. Основними чинниками, що зумовили цей процес були великі затрати на утримання закладів та науково доведений поганий вплив на розвиток дітей. Велика увага з боку держави приділяється вразливим сім'ям задля збереження дитини у біологічній сім'ї. Прийнятий у 1937 році «Закон про соціальний захист», згідно якого встановлено матеріальну допомогу для вразливих сімей з дітьми різко скоротив кількість дітей у інтернатних закладах. Позитивний ефект цього закону діяв більше 50 років, щороку зменшуючи кількість дітей у інституціях на 1-2%. Влаштуванням дітей, яким необхідна сім'я займаються як державні, так і приватні установи. Основним видом влаштування дітей, що потребують батьківської турботи є фостерна опіка. ««Fostering» – це виховання у спеціально підготовлених сім'ях дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та тих, які опинились у складних життєвих обставинах, протягом тривалого часу за одночасним збереження контактів із справжньою сім'єю» [3, с. 19].

Систему соціального захисту дітей, що залишилися без батьківського піклування у США можна зобразити схемою :

Рис.3.1 Система влаштування дитини, що залишилася без батьківського піклування

Примітка. Складено автором самостійно

Як тільки відповідні органи у США з'ясували, що дитина залишилася без батьківської опіки, її одразу направляють на проживання у фостерну сім'ю, в якій вона може проживати протягом двох років. Протягом цього часу соціальні служби підшують сім'ю, яка усиновить дитину. Фостерні сім'ї у США розподіляються для короткотривалого та довготривалого перебування дітей. У випадку, коли дитині одразу не знайдено відповідної сім'ї для довготривалого перебування, її влаштовують у сім'ю для короткотривалого проживання та продовжують підбір необхідної сім'ї.

Зважаючи на думку дитини, її можуть переселити з однієї фостерної сім'ї у іншу. У фостерній сім'ї може одночасно проживати до 6 дітей, враховуючи рідних дітей батьків-вихователів. Відповідні служби намагаються влаштувати дитину якнайближче до попереднього місця проживання, щоб мінімально травмувати її психічний стан, аби вона мала змогу не змінювати школу та зустрічатися зі своїми друзями. Юридичних прав відносно дитини фостер-батьки не мають, усі інтереси дитини представляє держава. Соціальні служби надають

постійну психологічну підтримку цим сім'ям. Працюють із сім'єю в цілому та з кожним її членом індивідуально. Дітям-старшокласникам соціальні працівники допомагають із вибором професії, влаштуватися на навчання, впевнено входити у самостійне життя. Для здійснення фостерної опіки сім'ї необхідно отримати ліцензію штату в якому вона проживає. Вимоги для отримання ліцензії у кожному штаті різні.

Варта уваги практика, що використовується у США, державної підтримки громадян до усиновлення дітей, які залишилися без батьківського виховання оплатою усіх витрат пов'язаних із усиновленням та наданням таким сім'ям певних пільг.

Аналіз української системи влаштування показує, недостатню кількість сімейних форм виховання, що не може покрити усієї потреби та приводить до поміщення дітей у інтернатні заклади. За досвідом США необхідно законодавчо надати можливість недержавним організаціям займатися розвитком сімейних форм влаштування, підбором та навчанням потенційних усиновлювачів, батьків-вихователів.

Ефективним інструментом у боротьбі із соціальним сирітством, який необхідно запровадити в Україні, є соціальна допомога для сімей з дітьми, що опинилися у складних обставинах життя. Як бачимо, на прикладі США, запровадження такої допомоги суттєво зменшило кількість соціальних сиріт.

Доцільно звернути увагу на досвід Великобританії у сфері соціального захисту дітей, який має сторічну історію. Поштовхом для зародження прийомних сімей для забезпечення сімейного виховання дітям, які його потребували став прийнятий у 1562 році «Закон про бідних». Зазвичай, прийомними сім'ями ставали сім'ї ремісників до яких влаштовували дітей, як помічників. Там діти навчалися ремеслу та допомагали у домашніх справах.

Негативною практикою на яку слід звернути увагу була численна евакуація дітей з міст у сільські місцевості метою порятунку дітей від бомбардувань під час Другої світової війни. Зважаючи на безпекову ситуацію, з сім'ями у які влаштовували дітей не проводилося відповідної роботи, « у результаті багато

дітей проживали у невідповідних сім'ях, деякі з них пройшли через недбале ставлення і експлуатацію» [18, с.20].

Великобританія розпочала свій шлях у процесі деінституціалізації після Другої світової війни. На державному рівні розроблялася відповідна законодавча база та приймалися відповідні програми щодо влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, «однак знадобилися десятиліття для правового впорядкування, розвитку та вдосконалення інституту прийомних сімей» [19, с.40]. Зараз у країні успішно працює фостерна система опіки для дітей, які залишилися без батьківського піклування. Більшість не усиновлених дітей проживають у фостерних сім'ях. У них може проживати до 3 дітей віком до 16 років, «винятковим можуть бути прийом рідних сестер та братів» [26]. Соціальні агентства постійно працюють з сім'ями, надаючи їм консультативну підтримку. Фостерні сім'ї отримують соціальну допомогу, розмір якої визначається індивідуально. У Великобританії, як і у США працюють як державні, так і приватні агенції, що надають послуги фостерної опіки. Вимоги, щодо кандидатів у фостерні батьки викладені у «Національному стандарті фостерного виховання у Великобританії». Розвиток фостерінгу постійно стимулюється державою. Системна взаємодія цих факторів забезпечила похвальний результат у розвитку фостерінгу та може стати корисним прикладом для України.

У країні працює незначна кількість спеціальних закладів для забезпечення виховання дітей, що не можуть перебувати у сім'ях. У цих закладах створені умови максимально наближені до сімейних і там може проживати до п'яти дітей одночасно. Ця практика також може бути використана і в Україні.

Великий досвід опіки дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування має і Польща. Цікавою для запозичення є практика створення професійних прийомних фахових сімей, які забезпечують спеціалізований догляд для дітей з інвалідністю, неповнолітніх матерів з дітьми, дітей з ризиком соціальної дезадаптації або деморалізації.

Варто відзначити дієвість практики співпраці державних установ з громадськими організаціями. Так, у Польщі діють заклади тимчасового перебування незакритого типу, де можуть проживати до 14 дітей одночасно, за якими закріплено 4-5 вихователів та спеціальні гуртожитки призначені для проживання не більше 30 дітей-підлітків, утриманням яких покладено на громадські організації. Вони є альтернативним заміщенням типових інтернатних закладів та мають ствердні відклики.

У Польщі працює багато різноманітних центрів для підтримки соціально незахищених громадян. Вони надають різнопланову допомогу сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах. Результатами роботи цих центрів стало поступове зменшення соціальних сиріт. Це впровадження є найбільш вартим для запозичення Україною, зважаючи, що основна частка дітей, що потребує захисту з боку держави є саме соціальними сиротами.

Ефективним інструментом для соціалізації та підготовки до дорослого життя сиріт в Україні може стати практика Швеції щодо запровадження, як форми влаштування, надання тимчасового державного житла разом із соціальною послугою підтриманого проживання для статусних дітей віком 16-20 років, які не потребують догляду та лікування та за оцінками відповідних служб можуть жити самостійно.

Доцільно перейняти досвід влаштування дітей, які втратили сімейне піклування у країнах, які як і Україна входили до Радянського союзу. Литва здобула свою незалежність у 1990 році та, як і наша держава, отримала у спадок велику мережу закладів для сиріт. Тому першорядною проблемою соціальної політики Литви стала успадкована від радянської епохи інституційна опіка, що характеризується «інституційною культурою»: знищення особистої відповідальності людини, строгий порядок, груповий догляд, соціальне виключення. Тривалий час інтернатна система виховання у Литві була соціальним інститутом для розміщення дітей, що залишилися без піклування батьків, монополістом послуг, коли сімейне влаштування як альтернатива інституційному вихованню були слабо розвинені з точки зору наявності, пропозиції та якості. Ще у 2019 році

багато литовців скептично ставилися до реформи деінституалізації, вважаючи її невдалою. Проте з цього часу стався значний прорив у розвитку влаштування дітей, яким потрібна сім'я. Цей досвід є дуже актуальним, так як реформа деінституалізації в Україні проходить дуже повільно. Зважаючи на виклики, принесені військовими діями потрібно максимально використати практику Литви для пришвидшення цього процесу. Тож детальніше розглянемо реформу деінституалізації у Литві.

Вступивши до Європейського Союзу, Литва у 2014 році розпочала деінституалізацію закладів опіки, визначивши її є одним із першочергових завдань соціальної політики. Попри впровадження деінституалізації на протязі десяти років в установах і надалі проживала значна кількість дітей. Незважаючи на проголошення рівності усіх дітей, права вихованців дитячих закладів на сім'ю порушувалися. Більшість населення, не розуміло якої непоправної шкоди завдає формуванню дитини, як особистості перебування у закладах. Тому вважало, що інтернатні заклади є сприятливим місцем для влаштування сиріт, та неохоче брали участь у розвитку сімейного виховання. Довгий час у суспільстві панували негативні настрої щодо дітей, що залишилися без батьківської опіки та брак мотивації до змін. У процесі деінституалізації ефективними інструментами стали зміна цінностей суспільства, матеріальна допомога та пільги. За останні чотири роки система влаштування зазнала низки змін, які спрямовані на те, щоб діти, які втратили батьківську опіку, знаходили тепло дому та отримували якісну допомогу. З'явилися опікуни за викликом, у всіх муніципалітетах почали працювати центри опіки, які надають послуги опікунам, прийомним батькам і дітям, які виховуються в їхніх сім'ях, збільшилася опікунська допомога відповідно до віку дітей. «Проведено велику роботу: виросла сильна та мотивована спільнота вихователів та команда відданих справі, компетентних спеціалістів, які чують голос дитини» [71]. Послідовна та впевнена робота приносить свої результати, що можна побачити з діаграми, що зображена на рис.3.6.

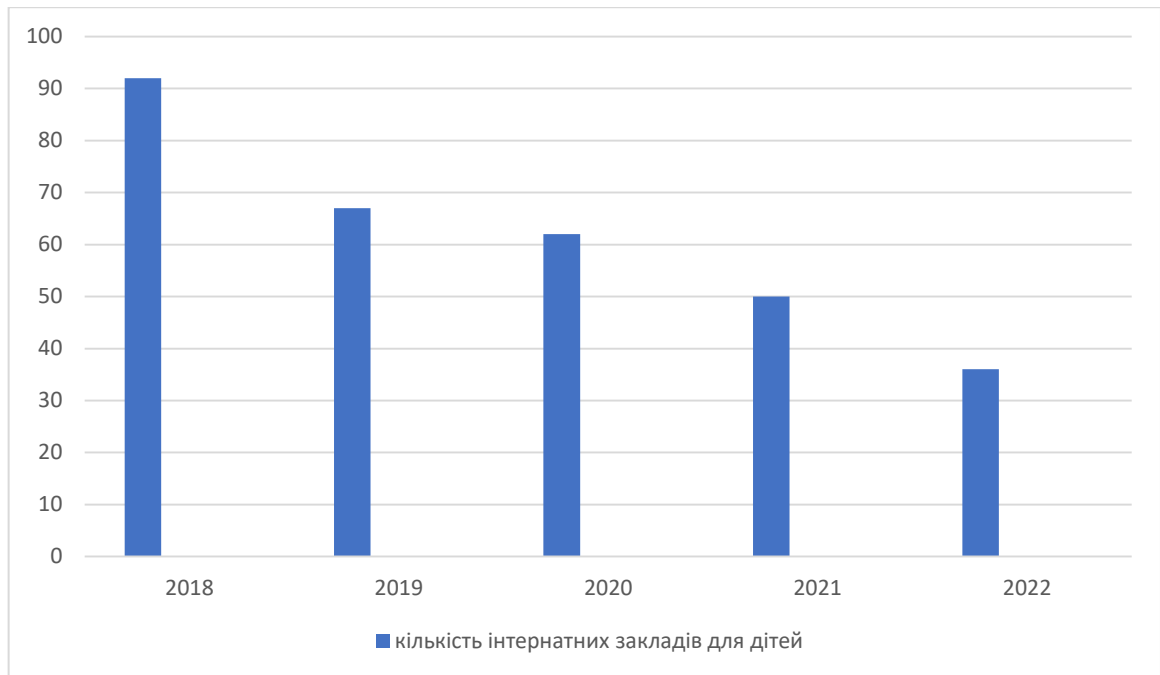

Рис.3.6 Кількість закладів опіки для дітей впродовж 2018- 2022 років

Примітка. Складено автором на основі даних [73]

Інституційні перетворення догляду за дітьми у Литві, стали систематичним процесом і стосувалися не лише скорочення дитячої залежності від інституційного догляду, але також сприяння догляду за дітьми в сім'ї або у будинках громади, розвитку якісних послуг та профілактичної роботи з біологічними сім'ями. Одним із компонентів деінституалізації є збільшення інвестицій у сім'ї та дітей. Інвестиції в дитину і сім'ю оцінюються в процесі реорганізації. Сучасна соціальна правова держава набуває підстав для вилучення дитини від батьків лише тоді, коли вичерпано всі можливі засоби для захисту інтересів дитини. Ще одна складова – розвиток сервісу. Дуже важливо, щоб допомога і підтримка для дитини і її сім'ї була легкодоступною у кризових ситуаціях. Ця складова включає якість обслуговування, удосконалення та створення нових послуг.

Наступна складова – розвиток середовища альтернативної опіки. Створення відповідних умов інституту виховання: догляд у нерідних сім'ях; супровід, опіка; різні форми професійної допомоги. У процесі реструктуризації створюються різноманітні служби альтернативного інституційного догляду.

Усиновителі та батьки-вихователі отримують постійну психологічну підтримку та послуги: соціальні, тимчасові та інші. Наступний компонент – робота з громадою та зміна стереотипів. Часто сім'ї, які стикаються з кризовими ситуаціями, не звертаються за допомогою, оскільки відчувають страх через негативне ставлення інших членів суспільства. Однією з найважливіших складових ефективних послуг є інвестиції у спеціалістів. Щоб спеціалісти якісно виконували свою роботу, вони повинні бути належно підготовлені. Фахівці повинні мати можливість постійно оновлювати свої знання та зміцнювати свої компетенції. Необхідно забезпечити належні умови для психологічного стану спеціалістів. Це можуть забезпечити фахові супервізії та постійне консультування щодо різноманітних випадків на роботі. Основні елементи реформи деінституалізації в Литві можна використати і в Україні.

3.2. Шляхи покращення розвитку сімейних форм виховання для дітей, що втратили сім'ю

У результаті здійсненого аналізу системи влаштування дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування розкрито проблему повільного та недостатнього розвитку сімейних форм виховання, яка не може повністю забезпечити потребу влаштування дітей у сім'ю. Це призводить до влаштування дітей у інтернатні заклади, які вкрай негативно впливають на розвиток та становлення дітей, як особистості.

Сімейна форма виховання така як, усиновлення є найкращою із усіх можливих варіантів влаштування дитини, якій потрібна сім'я. Саме воно створює найкращі умови для виховання, розвитку та самореалізації дитини. Через нього дитина стає повноправним членом сім'ї та отримує відповідні права. В останні роки спостерігається негативна тенденція зменшення кількості усиновлених дітей як громадянами України так і іноземцями. Основними чинниками такої

тенденції є складне соціально-економічне становище у якому перебуває Україна, стан ментального здоров'я населення та безпекова ситуація, що безпосередньо пов'язані із військовими діями, що тривають .

Ефективним методом популяризації усиновлення може виступити запровадження низки пільг та соціальних допомог для сім'ї, яка усиновила дитину. Запровадження соціальної реклами та висвітлення інформації через тренінги, збори, брошури про негативний вплив перебування дітей у інтернатних закладах, розвінчування страхів перед дітьми, що залишилися без батьківського піклування, як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому також стимулюватиме до усиновлення.

Необхідно забезпечити повний юридичний та психологічний супровід процесу усиновлення від першого звернення у службу у справах дітей, щодо консультації про усиновлення до передачі усиновленої дитини сім'ї усиновлювачів.

Рішення про усиновлення приймається судом, тому трапляються випадки коли кандидати зіштовхуються із труднощами та певними перепонами, що затягує процес усиновлення на роки. Слід звернути увагу на потребу у забезпеченні соціального супроводу сім'ї, що усиновила дитину. Попри попереднє проходження теоретичного курсу щодо вмінь виховання дитини, на практиці сім'я та дитина зустрічаються із певними психологічними проблемами, які не завжди можуть самостійно подолати.

Важливо вже сьогодні на законодавчому рівні надати можливість іноземцям та громадянам України, які проживають закордоном усиновлювати дітей, які набули відповідного статусу ще до початку повномасштабної військової агресії, та роками поневіряються у інтернатних закладах.

Проведене соціологічне опитування у Великоберезовицькій територіальній громаді показало, що значний відсоток населення не знайомий із фактами про негативний вплив перебування дітей у інтернатних закладах, особливостями функціонування прийомних сімей, ДБСТ. Цей факт є одним із чинників

повільного розвитку сімейних форм виховання, які є найкращим середовищем для виховання та гармонійного розвитку дитини.

Важливим ресурсом для створення сімейних форм виховання є особи які звернулися у чат-бот «Дитина не сама», який запрацював у 2022 році. Вже зараз слід працювати з ними та мотивувати подарувати сімейний затишок дитині, яка цього потребує.

Прискорити розвиток сімейних форм можна завдяки збільшенню соціальних виплат передбачених для функціонування ДБСТ чи прийомної сім'ї. Іншим рушієм є масове розповсюдження інформації про проблеми сиріт та важливість виховання дітей, які втратили батьківську опіку в сім'ї, матеріальне забезпечення. Зараз обов'язки щодо розвитку сімейних форм виховання покладені на територіальні громади, кадрове забезпечення яких не має достатніх навичок та інструментів для повноцінної роботи. Необхідно на найвищому рівні запровадити навчальні тренінги для фахівців, яким делеговано ці повноваження та постійну супервізійну підтримку.

Надважливим елементом на усіх рівнях державної влади є робота на випередження та зменшення ризиків соціального сирітства. Розвиток соціальних послуг необхідних для жителів громади, запровадження інклюзивного навчання, запровадження школи відповідального батьківства, відновлення цінності сім'ї, протидія алко- та наркозалежності, пропагування здорового способу життя та розвиток відповідної інфраструктури, створення нових робочих місць, психологічна та матеріальна підтримка сімей - основні чинники, забезпечення яких сприятиме розвитку соціально відповідального суспільства та здорових, міцних сімей, які будуть повноцінно забезпечувати права дитини.

Висновки до розділу 3

Проблема влаштування сиріт була актуальною в Україні ще до війни, а з початком військової агресії вона тільки загострилася. Запроваджена реформа

деінституалізації проходить надто повільно, так як деякі напрями роботи й досі залишаються лише декларативними. Зважаючи на усі виклики які ставить перед державою війна, необхідно максимально направити усі ресурси для забезпечення реформування системи влаштування. Основним рушієм цього процесу є розповсюдження інформації за допомогою соціальної реклами у ЗМІ, соціальних мережах, через проведення тренінгів, розповсюдження буклетів, листівок, проведення загальнодержавних акцій, про важливість сімейного виховання та привернення уваги до дітей , що потребують батьківського тепла та турботи.

Зважаючи на складну економічну ситуацію ще одним чинником , який може вплинути на розвиток сімейного виховання є підвищення виплат та запровадження системи пільг.

Доречним є використання зарубіжних практик. З досвіду Латвії, бачимо , що відбиток пострадянського минулого, щодо «добродіяння» інтернатних закладів для дітей, дуже важко розвінчати та привернути увагу населення до наслідків спричинених перебуванням дітей у інтернатних закладах. Змінити погляди та зламати стереотипи, щодо дітей, які залишилися без батьківського піклування. Проте при активній співпраці усіх гілок влади задля запровадження цілей та планів передбачених реформою деінституалізації, цю систему, як свідчить позитивний досвід, можна переламати.

Попри покращення системи влаштування дітей, які втратили батьківську опіку слід значну увагу приділяти превентивній роботі щодо недопущення виникнення соціального сирітства, забезпечуючи матеріальну підтримку вразливих сімей та розвиваючи соціальні послуги у громадах .

ВИСНОВКИ

Забезпечення реалізації прав дитини є пріоритетним напрямком діяльності держави та суспільства. Діти, які втратили батьківське піклування, як найменш захищена категорія завжди потребували особливого захисту. З початком війни ця проблема ще більше актуалізувалася. Кожен день війни приносить значне психологічне навантаження та великі втрати серед населення, що приводить до збільшення числа дітей яким необхідна опіка. З наукових досліджень відомо, що найкращі умови для виховання та становлення дитини може дати тільки сім'я. Як показує історичний досвід, одним із негативних наслідків війни є численне сирітство. Тому, вже сьогодні потрібно працювати над цією проблемою, забезпечуючи сімейне виховання сиротам та максимальну підтримку вразливим сім'ям.

У кваліфікаційній роботі, на основі аналізу законодавства України та соціологічного опитування проведено аналіз особливостей влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В результаті дослідження слід відзначити :

1. Діти-сироти – це діти, батьки яких померли, а діти, позбавлені батьківського піклування мають живих біологічних батьків, які за певних обставин не можуть належно піклуватися про них, або місце перебування яких невідоме.
2. Система влаштування сиріт на теренах сучасної України пройшла довгий історичний шлях свого становлення від княжої опіки, створення притулків за часів Київської Русі, повної інституалізації дітей, які проживали у незаможних сім'ях у період перебування України в складі Радянського Союзу до деінституалізації та визнання сімейного виховання, як основної форми влаштування на сучасному етапі її розвитку.
3. Лівова частка дітей, які потребують влаштування є діти, позбавлені батьківського піклування. Основними чинниками, що спричиняють виникнення та зростання соціального сирітства є :

- складна економічна ситуація та низький рівень доходів населення;
- знецінення інституту сім'ї та моральних норм поведінки;
- асоціальний спосіб життя;
- зловживання алкогольними напоями та наркотичним препаратами.

4. Зменшенню проявів соціального сирітства сприяє :

- превентивна робота із вразливими сім'ями, надання їм соціально-психологічної підтримки задля збереження можливості виховання дитини у біологічній сім'ї ;
- відродження сімейних та моральних цінностей, боротьба із алко- та наркозалежністю ;
- запровадження кримінальної відповідальності за невиконання батьківських обов'язків;
- розвиток соціальних послуг спрямованих на підтримку сім'ї.

5. Розвиток сімейного виховання – основне завдання держави задля забезпечення права на сім'ю для дітей, які залишилися без батьківської опіки. Заходами, що стимулюватимуть громадян до приймання у свою сім'ю дітей , яким необхідна батьківська опіка є:

- підвищення соціальних стандартів для утримання дітей та функціонування прийомних сімей та ДБСТ, так як економічна ситуація, у зв'язку із воєнними діями є дуже складною;
- запровадження соціальної реклами, звернувши увагу на можливості сімейного виховання , як подолання безробіття;
- запровадження пільг на проїзд, на навчання у ВУЗах для дітей, безкоштовне харчування у навчальних закладах, податкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг для сімей, які усиновили дитину;
- повний безкоштовний юридичний та психологічний супровід під час процедури усиновлення;
- максимальне сприяння розвитку сімейного виховання органами місцевого самоврядування усіма можливими важелями (тренінги,

збори, буклети преференції для сімей, що виховують дітей, які втратили сім'ю);

- забезпечення з боку держави навчання відповідних фахівців органів місцевого самоврядування для забезпечення виконання делегованих їм повноважень.

6. Діюче законодавство іде в ногу з вимогами воєнного часу та забезпечує потребу дітей, які втратили сім'ю знову відчутти родинне тепло та затишок. Зміни внесені в українське законодавство, щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з початком війни, зробили доступнішим процес усиновлення, влаштування дітей у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Визначальними особливостями влаштування дітей, які залишилися без сімейного виховання є:

- спрощення процедури усиновлення та створення сімейних форм виховання через запровадження можливості подачі заяв через веб-портал Дія;
- можливість влаштування дитини, яка потребує опіки у прийомну сім'ю чи ДБСТ до встановлення їй відповідного статусу, що максимально зменшує травмуючий вплив, якого завдають інтернатні заклади;
- запровадження у закладах освіти школи відповідального батьківства проведення масової інформаційної кампанії метою якої є ламання страхів та стереотипів, щодо дітей, які втратили батьківську опіку.

5. Часткове порушення реалізації права на сімейне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які роками поневіряються по інтернатних закладах, недостатнім розвитком сімейних форм виховання та заборонаю усиновлення іноземцям та громадянами України, які тимчасово або постійно проживають за межами України.

6. Надзвичайно важливим є використання позитивного досвіду високорозвинених країн світу, країн що входять до Європейського Союзу щодо

покращення системи влаштування в Україні. Слід звернути увагу на практики, що дали позитивний результат :

- посилення співпраці з громадськими організаціями та делегування частини повноважень соціальних служб стосовно соціального захисту дітей-сиріт громадським організаціям;
- запровадження недержавних агенцій із розвитку сімейних форм виховання сиріт;
- спрямування значних ресурсів на підтримку сім'ї, її матеріального становища, боротьби із негативним впливом що несе війна.

У підсумку зазначимо, що система влаштування дітей, які втратили батьківське піклування пройшла довгий історичний шлях свого формування і на сьогодні перебуває у процесі переходу від інтернатних закладів до сімейних форм виховання, позбуваючись насильно впроваджених «цінностей» радянської доби. Важливо відзначити, що від умов та форм влаштування залежить не тільки майбутнє окремої дитини, але і загалом нашої держави. Зважаючи на усі випробування, яких зазнають діти через війну необхідно забезпечити їм батьківське піклування та сімейний затишок, що створить міцний фундамент для самостійного дорослого життя.